

ՅՈՎԱՍԱՓ ՍԵՐԱՍՏԱՑԻ

Յովասափ Սերաստացին ժՁ. դարու տաղասացներից մէկն է. նորա մասին շատ քիչ բան է յայտնի մեր մատենագրութեան մէջ և այդ քիչն էլ միայն վերջին տարիներս յայտնի եղաւ: Տէփ-կանցը իւր «Հայերգ»-ի մէջ, 1882 թուին, հրատարակեց Յովասափի Սիրոյ տաղերը, առանց որ և է ցուցում տալու նորա անձի կամ ժամանակի մասին: Պրոփ. Մաւր 1891 թուին իւր Изъ Лѣтней поѣздки въ Арменію աշխատութեան մէջ տեղեկութիւն է տալիս անցողակի կերպով Յովասափի ժամանակի և նորա մի աշխատութեան մասին*: Կ. Կաստանեանը 1892 թուին հրատարակում է «Հրեշտակն երևեցաւ Յովսէփայ հիւսին» տաղը Ղազար Ստամբուլցու անունով, 1897 թուին նորա մի այլ ոտանայնորդ «Վասն Ողորմութեան» Ֆրիկի անունով*: Յ. Մանանդեան և Հ. Աճառեան իրենց «Հայոց Նոր Վկաները» ժողովածուի մէջ Վաղարշապատ 1903, էր. 373—385, նոյնը ժողովրդական հրատ., 1902, էր. 48, հրատարակել են Կոկնայ Սերաստացու հոտանաւոր վկայարանութիւնը: Ա. Զօղանեանը 1912 թուին իւր «Հայ Եջեր»-ի մէջ հրատարակել է Յովասափի ըստ իս մտնելից նշանաւոր քերթուածը «Աշխարհիս սահմանն է հանդ», իսկ «Վասն Ողորմութեան»-ը դարձեալ Ֆրիկի անունով*: Բարեբաղդ Էնք. որ հնարաւորութիւն ունինք աւելի լրիւ տեղեկութիւն տալու թէ նորա անձի և թէ երկերի մասին†:

Յովասափը Սերաստացի Թաղէոս անունով մի քահանայի

* Եր. 14, տես նաեւ: Եստմազկոյ 1892, էր. 8. Հանդիս Ամս. 1892, էր. 255.

* Նոր ժողովածու, Ա. տրակ էր. 18. Դ. տրակ էր. 40.

** էր. 52—57.

† Ամսաք. 1914 թուին, եւր աշխատում էինք Վերլինի արքայական մատենադարանում, առիթ ունեցանց մանրամասն ծանոթանալու ՄՏ. ՕԴ. № 805 ձեռագրի հետ, որ դրուած է նոյն իսկ մեր Յովասափի մասրով, եւ ի միջի այլոց պարունակում է նաեւ նորա տաղերի ժողովածուն: Այդ առիթը քննարկեց մեզ պ. Զօղանեան, որ անհրաժեշտ տեղեկութիւններ էր խնդրել ոչ միայն Յովասափի տաղերի, այլ և՛ կերպ Կովսէթիմէսի Աղէքսանդրի պատմաթեան մանրամասնութեան մասին, դրուած եւ նկարագորդուած նոյն Յովասափի ձեռքով: Ժամանակ չուենալով տեղն աւելի քսլոր հարկաւոր կտորները արտադրելու, մեծագոյն եւ կարեւոր մասերը լուսանկարել տալի, որ այժմ ծառարում է իրրան բնագիր ուսումնասիրութեան համար:

որդի էր. մօր անունն էր Շահփաշա. ունէր և մի եղբայր Գրիգոր անունով, նորա կինն էր Շահրէ: Յովասափ ինքը տուել է հօր համառօտ կենսագրութիւնը Բերլինի վերոյիշեալ ձեռագրի մէջ և թէ Ամասիայի ս. Յակոբ եկեղեցու մի Յայմաւուրքի մէջ, «Ասյ (Թաղէոս քահանան) ի Սերաստիոյ էր և ի տղայութենէ անեալ էր ի վանորայս սրբութիւն», «հմուտ հին և նոր կտակարանաց»: Արուեստով «գրագիր» էր կամ «քարտուղի», այսինքն ձեռագիր-նէր արտագրող գրիչ, «քաղում գիրքս ա՛ծայինս գրեաց աշխատութիւն»։ Հէնց Ամասիայի վերոյիշեալ Յայմաւուրքի կէտը, այսինքն մինչև Արաց ՓԲ և յունուարի ՓԹ,—վարք և յիշատակ ս՛ր հ՛րպացն Աթանասի և Կիւրղի—գրել է Թաղէոս քահանան ընտիր գրչութեամբ, մնացածը շարունակել է որդին՝ Յովասափ: Հայրը իբրև գրիչ շատ աւելի կարող էր, քան որդին, ուստի և իրաւամբ Յովասափ գրում է հօր մասին նոյն Յայմաւուրքի վերջին յիշատակարանում:

«Զիւր՝ գրած գիրն ի կարգի
 «ա (մէկ) գիր կամ բան դալատ շունի»:
 Կամ՝ «Ի մատներուն ոսկի թափի
 Լաճվարդ և լոքն նորոգի:
 Աւաղ զգիրն ասեմ յայանի,
 Որ քարտուղ(ար)աց էր ցանկալի»:

Եւ յիրաւի. Թաղէոս քահանայի գրչութիւնը աչքի է ընկնում ոչ միայն իւր զեղեցկութեամբ, այլ և մաքուր և անսխալ ուղղագրութեամբ, մինչդեռ նոյնը չենք կարող տեսլ որդու մասին: Տէր Թաղէոսի մանրանկարչական տաղանդն աւելի չափաւոր է, քան որդու շուրջած գովասանքը. որքան դատել կարող ենք մեր տեսած այդ միակ ձեռագրով. նկարչական ձեւերն ու գծագրութիւնները կանոնաւոր, բայց միակերպ (շարունական) և երկգունեան միայն:

Տէր Թաղէոսը ոչ միայն գրիչ էր և նկարիչ, այլ և, ինչպէս երևում է, տաղասաց: Յովասափը իւր տաղերի և քերթուածների ժողովածուի վերջում բերում է և երկու ստանաւոր՝ հօր գրածը. առաջինը խրատական, 314 ա. երկրորդը՝ Աղերս առ Աստուած, 314^ա — 314^բ: Առաջինի վերջընթաց տողում հեղինակը յիշում է իւր անունը՝ «Եւ Թաթէոս հոգով շիւար...», իսկ երկրորդի վերնագրում յիշուած է հեղինակի անունը և տների սկզբնատառերը կազմում են «Բանք Թաթոսե»։ Հէնց այս երկրորդ ստանաւորի տակն էլ որդին գետեղել է հօր վկայաբանութիւնը 314^բ, որի մի մասը այժմ Ձեռագրի 253^ա է կազմում կազմի ժամանակ թերթերը տեղափոխութեան ենթարկուելով:

Կ. Կոստանեան իւր «Նոր Ժողովածու»ի Գ. պրակի Գ. երեսի մէջ յիշում է Քաթոս անունով մի տաղասացի, որի մի երգը «Հա մաւոր յամիս մարտին», 19 տնից բաղկացած, կարող է այս Քաթոսինը լինել, եթէ մի ուրիշ ժամանակակցի՝ Քաղէսս վարդապետը չլինի, որի մասին խօսք կ'լինի քիչ յետոյ։ Կոստանեանցը միայն վերջին տունն է մէջ բերում, երգչի անունն յիշատակութեամբ, իսկ «Քաղմաղէպի» մէջ (պր. Բ. եր. 8) ապուած է միայն առաջին տունը։

Փոքր ինչ աւելի երկար կանգ առանք Քաթոս քահանայի կենսագրութեան վերայ այն պատճառով, որ նա ոչ միայն մեր հեղինակի մարմնաւոր ծնողն է, այլ և հոգևորը։ Հոր մօտ է ուսել որդին զիրն ու դպրութիւնը, ժառանգելով միևնոյն ժամանակ նորա բանաստեղծական և նկարչական ունակութիւնները։ Յովասափը իւր «Վասն լինելութեան» մեծ քերթուածը նուիրում է հօրն ու եղբօրը (307^ա) հետեւեալ խօսքերով.

Այլ և եղբօրն իմոյ պարտն Գրիգորին,
Որ պոխեցօ մանուկ ի շահրի ճիհանին *.
Եւ ծնողաց իմոց վարժողի զրի
Քաթոս ք'ն յիշատակ լիցին։

Բ.

Եւրբ պէտք է ծնած լինի Յովասափը, աւել շէնք կարող մի բուն միայն յատնի է, որ նա աւելի աւագ էր. քան եղբայրը Գրիգոր, որ մեռաւ 1548 թուին (281^ա), 32 տարեկան հասակում։ Այդ դէպքին նա յատուկ ոտանաւոր ունի նուիրած. «Կաֆայ զ'ա աղէկ մանկանն Գրիգորի» (295^ա), ուր յիշում է, թէ եղբօր հասակը և թէ մահուան տարեթիւը.

Երեսուն և չոր տարու վճարեց զկենքն արեւն
Ինն հարիւր և նսուն և է՛ն էր ի հայոց թվուն,
Չարխն խոլբակց եղբաւրս և կտրեց զարկն յաւրերուն.
Ոչ խնայեց ծեր մաւրկան, ոչ եղբաւրն և ոչ որբերուն։

Պէտք է ենթադրել, որ այդ թուին Յովասափն էլ մօտաւորապէս 35—40 տարեկան պիտի լինէր. ուրիշ հաշիւներ էլ հաւանական են դարձնում այս ենթադրութիւնը. Տէր Քաղէսոսը քահանայութիւն անելուց յետոյ՝ վախճանուել է 1542 թուին. «յուսիսի ժդ. թվին ԶՂԱ»։ Քառասուն տարուայ քահանայութեան

* Ենազրում բուն տողի վերայ գրուած է նախ «ի յայտմի(կ?) ամի» և ապա ջնջուած ևւ վերան «ի շահրի ճիհանին»։

Վերայ աւելացնելով ձեռնադրութեան կանոնական հասակի 25 տարին, կլինի 65. աւելի ծեր ենթագրել Տէր Քաղկոսին մահուան ժամանակ, դժուար է. որովհետոյ զեռ ևս ի վիճակի էր Յայսմաուրքի նման մի մեծ գիրք զրել և նկարազարդել. ուրեմն և շէր հառած խորին ծերութեան կամ անկարութեան հասակին. Բացի դորանից՝ ամուսնու մահուանից վեց տարի յետոյ՝ 1548 թուին, Կրիստրի մահուան ժամանակ՝ զեռ ևս կենդանի էր երիցունին, ինչպէս տեսանք քիչ վեր և մէջ բերուած վկայութիւնից:

Մի հանգամանք ևս զօրացնում է այն ենթադրութիւնը, թէ հօր մահուան ժամանակ Յովասափը երիտասարդական հասակից շատ հեռու չպէտք է լինէր. վերոյիշեալ Յայսմաուրքի լուսանցքում, հօր մահուան թարմ տարւորութեան տակ՝ հետեւեալն է գրում.

Միտս իմ ստիպի սրտի տիրոյս

Բան չկարէ հանել ի լոյս

Ի վաղճանելն իմ տէր տիրոյս.

Խելքս իմ ցրեալ կայ ի ժամուն:

Քանզի պաշխալ ետ նա դերոյս

Եւ խըտտող ամեն գործուս.

Ի քեզ յուսամ փրկիչ Յս,

Այլ ճար չունիմ քան զքեզ յոյս:

Երեսուն հինգ քառասուն տարեկան համարելով Յովասափին, 1548 թուին, ծնունդը պէտք է նշանակենք դարու առաջին տասնամեակի վերջին կամ երկրորդի սկզբին՝ 1508—1513 թ. թ.

Յովասափի մանկութեան մասին առ այժմ ոչինչ չգիտենք բացի վերոյիշեալից. թէ նա ուսել է իւր հօր մօտ, նորա աշխատութիւնները մեզ զազափար են տալիս, թէ ինչ կրթութեան և պաշարի տէր էր նա. հին և նոր կտակարանի, վկայարանութիւնների ծանօթութիւնից աւելի հեռու չէ գնում նորա գիտութեան պաշարը, ինչպէս և հօրն էր. նորան սիրելի և ճաշակին համապատասխան էին յատկապէս ազգային և օտար սրբերի այնպիսի վկայարանութիւններ, որոնք խճողուած էին հրաշաքան և առասպելախառն պատմութիւններով, որոնցից մի քանիսը նկարազարդել է և կաֆաներով ճօխացրել: Ծանօթ էր նա Պղնձէ քաղաքի պատմութեան, որի կաֆաներից ազդուել է. ինչպէս կտեսնենք և տումարագիտութեան. ոտանաւորների նիւթ է դարձրել յիշելով օտար տումարագէտների հետ և լկնանիա Շիրակացու անունը: Մի ուրիշ ժամանակակցի այդպիսի գործ այնքան նշանաւոր է համարուել, որ տարեգութեան նիւթ է դարձել. շէր զին ա՛յ. կեզեցի

Ղուկաս վրձապն զՀայոց տօմարն ի յայտ հանեց՝, նա ծանօթ էր նաև իրենից առաջ ապրող մի քանի տաղասացների երկերին, որոնցից և փոխառութիւններ է արել:

Առաջին տեղեկութիւնը Յովասափի մասին ստանում ենք 1535 թուին, երբ նա իբրև զրիշ պրտագրում և նկարագրագում է Սուր Կալիսթինէսի Աղէքսանդրի պատմութիւնը, վերջում գնելով յիշատակարանաձև մի ոտանաւոր.

Եւ զզրոզ այսմ գրի

Եւ Յովասափ մեղաւք ի ի.

Որ ես ի յիմ ժամանակի

Զգործեցի մաս մի քարի:

Այլ ծուլ կենաւք յաստնւորի

Կեցայ տմարդ ես յաշխարհի

Եւ յամ ժամանակի

Հաւատեցա անշահ քանի:

Բայց խնդիր մի կայ իմ արտի

Որ ասեք մի տ՛ր ողորմի

Ինձ եղկելի մեղաւորի

Մեղսամակարի սարկաւազի:

Եւ ի տ՛է ասնաւք գրարի

Կոր պատրաստեաց յիւր հայրենի

Դասէ ի դասս աջակողմի

Եւ փառքն ի հեա իւր սիրելի:

ԶՔուականիս

Թ՛դ աւելորդի

Քրեալ եղն քան և գործի

Թղճին Աղեկաճորդի:

Անբաստիայ այս քաղաքի

Առ ասն տ՛ր Լուսաւորչի

Փառք տաք, աւրնննք զհայր և զորդի

Թէ ինչ քանք անդծեալ է յաշխարհի:

Այս յիշատակարանից տեսնում ենք, որ նա սարկաւազ էր, բայց ոչ կուսակրօն. մի ուրիշ յիշատակարանից, գրուած 1542 թուին, Յովասափ իւր հօրն ու մօրը յիշելուց յիշում է և իւր կնոջը «Շահրէ»-ին: Այս յիշատակարանի թուականը քստ Տաշեանի աւելացրել է մի ուրիշը, հանելով անշուշտ Յովասափի

* Դիւան Հայոց պատմ. գիրք Ժ. 1912. Թիֆլիզ. Եր. 52. 40. Ղուկաս կեղեցու այդ մասին գրած յիշատակարանի մի հատուածը, Տաշեան Ռուցակ. եր. 334.

ձեռքով գրուած զխաւոր յիշատակարանից, որ այժմ պակտում է Վիեննայի Մխիթարեանց թ. 172 ձեռագրի մէջ^{*}։ Բայց հէնց Բերլինի այս ձեռագրի մէջ ևս նա յանախ յիշում է 149^թ—150^թ, 162^թ. 182^թ. Իւր ձնողների անունները՝ մի այլ ձեռագրում Յովսափը կոչուած է «ղպիր», որպէս հեղինակ «Վասն երկոտասան կենդանակերպիցն»^{**} քերթուածիւ։ Գլխակարգութիւններն ու օկուածքները ցոյց են տալիս, որ այդ աշխատութիւնը նոյն է մեր Յովսափ սարկաւազի աշխատութեան հետ, որ «Վասն լինելութեան» կրկի մէջ է մտած, և որեւմե գպիր և սարկաւազ Յովսափների անձնաւորութեան տարրերութիւն չկայ։ Եթէ «ղպիր» և «սարկաւազ» բառերի նոյնացումը ուղեկական հասկացողութեան արդիւնք չէ, պէտք է ենթադրել, որ այդ ուսանաւորները գրուած են 1535 թուից աւելի վաղ, երբ Յովսափը միայն գպիր էր հասարակ, և յետոյ միայն 1548 թուին մտցրել է իւր «Վասն լինելութեան» աշխատութեան մէջ, որ իսկապէս կապ չունի ամբողջութեան հետ։ Նա սարկաւազ մտկոյցին է կրում և աւելի յետոյ, ինչու նա քահանայ շնորհադրուեցաւ հօր մահուանից յետոյ, ասել չենք կարող։ Հաւանօրէն մարմնական մի պահասութիւն ունէր, որի մասին տէնարկ կայ 1543 թուին գրած Յայսմաւորքի յիշատակարանի մէջ։

Աղէքսանդրի պատմութեան գրութիւնից մի տարի յետոյ 1536 թուին նա գրել է Կոկնայի վկայաբանութիւնը պապականութիւն, որ հրատարակել են Յ. Մանանդեան և Հ. Աւագեան։ Յովսափն իբրեւ ժամանակակից, գուցէ և գէպքին տեղատեղաւ, անտարբեր մնալ չէր կարող աջնալիս մի դարհուրելի եղեմնագործութեան հանդէպ, որպիսին Կոկնայի նահատակութիւնն էր, որ մտաք է գործել նաեւ Սերաստիայի շրջակայքի հետ կապուած ժամանակագրութեան մէջ։ «Թուին 226 գիտջայ Կոզչայն նահատակեցին ի Սերաստիայ»^{***}

Հ. Տաշեանի Յուցակի համեմատ 1543 թուին Յովսափը գրել է մի Ոսկեփորիկ խառը բովանդակութեամբ իւր գործածութեան համար՝ յիշատակելով իւր մերձաւորների անունները, ի միջի այլոց և իւր կնոջը, անշուշտ նոյն թուականի առաջին ամիսներին, երբ դեռ չէր մեղած հայրը՝ Թադէոս քահանայն, ապա

* Տաշեան Յուցակ. եր. 488.

** Անդ եր. 722.

*** Դիւան Հայոց պատմ. Ժ. 64. Առաքել Գալիթեցի. եր. 630. 2ամ. Գ. 546 «խոջա Ոգջա» № 94 Գ. 9. 44ա. Մի ժամանակագրութեան մէջ Թուականը «շօզ» է նշանակած։

թէ ոչ չէր թողնիլ առանց յիշատակութեան այդ դէպքը*։ Իսկ 1543 թուին նա շարունակել և վերջացրել է իւր հօր սկսած և կիսատ թողած Ամասիայի Ա. Յակոբ եկեղեցու Յայտմաւորքը, վերջում աւելացնելով ընդարձակ յիշատակարանը։

«Արդ զրեցաւ սա ի թվականիս հայոց ի ջոր ի քաղաքի Սերաստիոյ՝ առ դաս ս՛ր ա՛ծածնին և ս՛ր յուսաւորչին, ձեռամբ Քաթէոս քո՛յի և մեղսայնեիկ անձին Յովասափ սր՛կին։ Քաղէոս քահանայի և մանաւանդ Յովասափի ընդարձակ յիշատակարանից երևում է, որ Յայտմաւորքի ստացողն է ոմն խոճայ Խըարըր, որի ծնողներն են Գրիգոր և Ղամար, որդին Յակոբ և եղբայրը Մկրտիչ, կինը Կուղիտ։ «Այլ և յիշեցէք զա՛ր Ա՛ծատուր պատրիարզն Կոստանտ(ին)ուպոլսին, որ է քեռորդի խոճայ Խըարըրին, և զհաւրեղբարսն Պիանիէլն, զԱռաքելն և ըղթումայն, զՊարընքչան և զՍուլթանն, այլ և զՇամամն, ... Եւ այս խոճա Խըարիս հայրն Գրիգորն էր բնական ի Հէնու և ի կարմիր գլխոյն փախուցեալ եկն ի Սերաստիա ընտանեաւք և որդի ն՛ր խոճա Խորն ևս զրել զգիրքս՛ ի հալալ ինչից իւրոց եւ ետ յիշատակ իւր հողոյն և ա՛ծ նախնեաց իւրոց ի յԱմասիա քաղաքին ի դուռն ս՛ր Յակոբիս եկեղեցւոյն և ս՛ր Մինասա և ս՛ր Աւկսէնոսին ...»

Յիշել է խնդրում իրեն և իւրայիններին. «զիս զանպիտան Յվափս, որ շրտ անկարութ՛ե մերոյ զեցի եւ ծաղկեցի եւ կազմեցի զա՛ր տառս ...»։ Այլ և յիշեցէք զԱկոբ արեղայն զհոգեւոր հայրն մեր, որ աշխատեցաւ հետ ապկաստաւորիս ի կազմելն և շատ աշխատանք ունի ի վ՛ր մեր. զա՛ր Զաքարէն և զեղբայրն ըզԳրիգորն եւ զՅեակարեւ...» (վերջին ընդգծւմը նոյն գրով վերած աւելացրած)։ Աւելի յաճախ յիշում է հօրը և մի տեղ էլ խնդրում է յիշել մօրը. «որ շատ աշխատել է ի թխտին նիշաւն, զիբից կին Շահփաշան, և զտիրացու Յակորն և զՊաղտատար պատուներեակն մեր, որ աշխատել է ի թխտիս կողեյն»։

Արդէն յիշեցինք, որ 1548 թուին վախճանուեց Յովասափի եղբայրը Գրիգոր, որի յիշատակին յատուկ կաթիւ ունի գրած։ Այդ թուականին վերջնականապէս խմբագրած կամ գրած ուրախ լինի և «Վասն լինելութեանս մեծ աշխատութիւնը, որի Զ. զլխի վերջում յիշատակութիւն կայ Գրիգորի մահուան մասին»։

Եւ եղբայրն իմ Գրիգոր ետ մեզ սուք կրկին
և դեգերեալ եղէ, քան զնա ի ծովին
զանիմաստ Յովասափ Սերաստիացին,
աղաչեմք յիշեցէք ձեր ս՛ր բերանին։

Այս մասին յիշատակութիւն ունի և «Տնարկնականացն Քրիստոսի» ոտանաւորների վերջում, գրուած 1548 թուին, և նուիրած եղբոր և հօր յիշատակին.

Ի թվականիս մերոյ յինն հարիւրին

Վ և Է եղև յաւերդ նորին

այս մի ստանալու եղաւ ի կարգին

Յովասափ անյարմար Սերաստիացին:

Նոյն թուականին կամ քիչ յետոյ պէտք է գրած լինի երկու Անձինքը՝ ա—ք և «Ի քէէն մինչև յայրն», որ մի ամբողջութիւն են կազմում, թէ եղանակով, թէ վերնագրով և թէ շափական կազմութեամբ: Երկրորդի մէջ հետևեալ երկտողը կայ.

Ընդ հողով թաղեցին, հեան սչ երևի,

է յիմար Յովասափ, զեղբայրս գովելի:

ԺԶ. դարու չորրորդ տասնամեակի երկրորդ հնգամեակը Հայաստանի պատմութեան ամենագծրողը էջերից մէկն է կազմում. Շահ Թահմաղի և սուլթան Սուլէյման Բ.-ի կատաղի մըրցութեան տարիներն էին, երբ մեր երկիրը երկու կողմից ստնատակ եղաւ և սոսկալի աւերմունքի ենթարկուեցաւ: Այդ մրցութիւնն աւելի վաղ էր սկսուած 1531—1534 թ. թ., բայց նորոգուեցաւ 1548 ին, երբ Շահ Թահմաղի եղբայրը Էլ—խան Շրուանի կուսակալը, ապստամբից եղբորից և Պոլիս գնալով առաջնորդեց Օսմանցիներին շահի դէմ, գրաւելով Քաւրիզը: Իսկ Շահ Թահմաղը իւր կողմից յարձակուեց Հայաստանի դաւաճների վերայ և հասաւ մինչև Երզնկա, սպառնալով նաև Սերաստիային: Նա աւերեց բազմաթիւ գաւառներ, որոնք յիշուած են ժամանակի տարեգրութիւնների և յիշատակարանների մէջ, որոնցից յիշատակելի են իրենց ընդարձակութեամբ Յովհաննէս Արճիշեցին* և Թաղէոս վարդապետ Սերաստացին. վերջինս թէ ստանաւորով և թէ արձակ: Նոյն դէպքերը արձագանք են գտել և մեր Յովասափի երկու ստանաւորի մէջ, դոցանից մէկը 312^ր. «Փրկիչ մի տար զմեզ» թուագրուած է «Ինն հարուր նսուն և հաւթ» (=1548) թուին, իսկ միւսը 308^ր. «Վ՛ա մեղաց մեր մահացու», թէև անթուական, բայց բովանդակութեամբ այնքան մօտ է միւսին, որ անկարելի է այլ ժամանակի վերագրել:

Յովասափը մի ստանաւոր ներքող ունի (313^ր) «Յուխոեալ պատուէր» ուղղած ոմն տէր Մինաս Թոխաթեցու: Այդ անունով

* Դիւան Հայոց պատմ. ժ. եր. 22, 50—59.—71: Ավրշան Հայապատում 593—595. Չամչեան Գ. 514:

և այդ ժամանակ յայտնի է մի տաղասաց՝ Մինաս զպիր Թոխաթեցի, որ 1563 թուին պանդխտութեան մէջ Լեհաստանի Լվով քաղաքում երգել է հարխայի մասին*։ Բայց ներքոյի առարկայ Մինասը բարձրաստիճան հոգևորական է. և ուրեմն տարբեր երգիչ Մինաս Թոխաթեցուց։ «Դիւան Հայոց պատմութեան» Ժ. գրքի մէջ հրատարակուած է ի միջի այլոց և Յովհաննէս Մերաստացու նոյն քաղաքի առաջնորդների ժամանակագրութիւնը**։ 1536—1560 թ. Մերաստիայի առաջնորդն էր ռա՛ւր Մինաս արհնիս։ Ամենայն հաւանականութեամբ այս արհուն պիտի նուիրուած լինի «Յուխտեալ պատուէր» ռաւնաւորը, որի մէջ աէր Մինաս Թոխաթեցին ներքոյդուած է ոչ միայն իրրեւ շղէտ և հով(իւ) քաջ և արիւ, այլ և

«Սահման մեկնիչ և լուծմունքի
և երգերդոյն Սողոմոնի.
համարողակ վեց հազարի
և երկնաին բանքն ի կարգի***».

Զարմանալի է միայն, որ Յովհաննէս Մերաստացու ժամանակագրութեան մէջ Մինաս արհու գրաւոր աշխատութիւնների մասին յիշատակութիւն չկայ։

Զեռազրի վերջին թուականը 1564 թիւն է, որ տարաբաղդարար վրիպել է մեր աչքից, բայց յիշում է Ֆ. Մուրադ։ Սակայն սակ չենք կարող Յովասափի ձեռքով է գրուած թէ ոչ. դրական գէպքում Յովասափի կեանքի վերջին թուականը կլինի, որից յետոյ այլ ևս տեղեկութիւն չունենք նոցա մասին։

Գ.

Յովասափի ռաւնաւորները կարելի է հինգ մասի բաժանել. առաջին պատմական, որոնց մէջ պէտք է թուել և նորա ռաւնաւոր յիշատակարանները, որովհետեւ նրանց մէջ ժամանակագրական տեղեկութիւններից դատ՝ արտայայտուած են հեղինակի ներքին զգացումները, մեղքի գիտակցութիւն, զղջումն, որով և պատմականից դատ նաեւ գրական արժէք են ստանում։ Երկրորդ խաւնական և հոգևոր եղբեր կամ կաֆաներ, երրորդ Սիրոյ եղբեր, չորրորդ հին և նոր կտակարանի բովանդակութեան համառոտագրութիւն և հինգերորդ աստղաբաշխական և տոմարական գի-

* Աղբատեան. Նոր ժողովածու Ա. Թիֆլիս 1892. էջ 50.

** Եր. 593.

*** Յայտնութիւն Յովհաննու, յերեսաղէմ. 1905—1911. Եր. ԻԱ.

տելիքներ. հասկանալի է, որ վերջին երկու տեսակի քերթուածները գրական առանձին արժէք չունին, մանաւանդ վերջինը, որ հարող էր արձակ գրուել:

Պատմական ուսանաւորներն ու յիշատակարանները հետեւեալներն են.

ա. 103^թ. Աղէքսանդրի պատմութեան վերջում.

«Եւ զգրող այսմ գրի»:

բ. 255^ա. Յերեւ անկեալ մեղօք ի լի»:

դ. 255^ա—255^թ. Զմեղապարտս յամի»:

դ. 291^թ. Յերեւ անկեալ արտասուալի» (ս'լ. ասն լինելու թեան» մեծ քերթուածի վերջում).

ե. 209^թ. Աւել անուն.

դ. 220^հ. Սուք աշխարհի հայոց մեծին.

է. 307^ա. Վ'ս տեսլեան տ'ն Ներսեսի.

ը. 295^ա. Աաֆայ վ'ս աղէկ մանկանն.

թ. 308^ա. Վ'ս մեղաց մեր մահացու.

ժ. 312^թ. Փրկիչ մի տարլղմեղ ի փորձութիւն.

ժա. 313^ա. Յուխտեալ պատուեր (Զօն Մինաս արհուն).

ժբ. 315^ա. Յայտնի եղև սերն ի լման.

Դոցանից ա—դ. յիշատակարաններ են, ե—է պատմական ուսանաւորներ անցեալին նուիրուած, իսկ ը—ժբ ժամանակակից դէպքերի հետ կապուած:

Երկրորդ տեսակի քերթուածներից հետաքրքրական են յատկապէս 209^թ. և 220^հ., երկուսն էլ նուիրուած Մուշեղ Մամիկոնեանի քաջագործութեան և մահուան. ինչպէս Յովասափը կաֆաներ է գրում իւր արտագրած և նկագարդած վկայարանութիւնների համար, օրինակ Երինէ կուսի վկայարանութեան կաֆաները 225^ա, 225^թ. 230^ա, 232^ա, նոյնն է անում և այստեղ Ներսէս մեծի պատմութեան վերաբերմամբ. պատմական այդ քերթուածների հետ, նա տուել է մանրանկարչական պատկերներ, որպէս պատկերաւոր լուսարանութիւն բնագրի, որ շատ հետաքրքրական լինելով հանդերձ, հնարաւորութիւն չունինք ներկայ պայմաններում նմահանութեամբ ցուցադրելու մեր բնթերցողներին: Երկու ուսանաւորի մէջ ևս նկատելի է ժողովրդական ոգի և վիպական նկարագրութիւններ. հերոսը հասակով բոլորից բարձր է, քաջ է առիւծի նման, որի ահից դողում են Ալանաց և Պարսից արքաները, սուրը ճշորեքկանգուն երկարութիւն» ունի, որով ապագածներն էր պատում: Զին ևս վիպական է. սպիտակ, յուշկապարկի ամրակներով*, դադանի նման պատուոդ:

* Սուս Ապիսթենեսի մէջ, Աղէքսանդրի մին եւս «հանց ումեղ գիմը» ուշկապարկն է:

Երբ որ հեծնոյր յիւր ահեղ ձին,
 և ձեռն տանոյր դուր երկսայրին,
 Պարիսպ և բլուրք հարթ լինէին,
 Յանէ իշխան քաջ Մուշեղին:

Ինչպէս հուրը եղեգի մէջ, այնպէս է Մուշեղ թշնամու քանակում. բայց մի և նոյն ժամանակ նա վեհանձն է դէպի Թըշնամին: Ոտանաւորների բովանդակութիւնն ստեղծւած է պատմական աղբիւրից, բայց արտայայտութեան և ձևակերպութեան եղանակը ժողովրդական²:

«Վէ՛ս տեսեան տ՛ն ներսեալ» (307^ա) ոտանաւորը ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ սուրբի տնտան հետ կապուած յայտնի անվաւերականի համառօտ բովանդակութիւնը, մեր միջնադարեան մատենագիրների և բանաստեղծների սիրելի նիւթերից մէկը, որ հղովում է նրանց գրուածքների մէջ՝ այլ և այլ եղանակաւորութիւններով և դորանով վառ պահուել հայ ժողովրդի հոգեւոր և քաղաքական աղատութեան տենչանքները³:

Ժամանակակից պատմական ոտանաւորներից ուշագրութեան արժանի են 308^ա. «Վէ՛ս մեղաց մեր մահացու սե 312^ա» Փրկիչ մի տար դմեց ի փորձութիւն շարին», ինչպէս վերև յիշեցինք, Պարսից և Օսմանցոց շահատակութիւնների տպաւորութեան տակ գրուած: Հեղինակը պատկերացնում է հոգեբանական այն վիճակը, որի մէջ գտնում է ինքը և տապնապի ենթարկուած ժողովուրդը հետևեալ հակիրճ խօսքերով.

Ջօրն կանցնենք մեք ի յահու

Պահ բառ պահու կուտանք մահու:

Բայց յոյս ունի, թէ Տէրը իւր սուրբերի օգնութեամբ

Զօղորմութի՛ն անբաւ հեղու.

Փրկէ զպառնա ի գալլերու:

Հայրենի գաւառների աւերմունքը և ստիպուած նոր վտանգը վիշտ է պատճառում երգչին.

* Երկուսի ամբողջութիւնն էլ տես յօդուածի վերջում № 4 եւ 2.

** Աշոտ Բովհաննիսեան. Israel Ory und die armenische Befreiungsidee. 11—24. Յովասափը իւր մեծագործ մէջ արտայայտել է նման բովանդակութեամբ մի այլ տեւիլ. 256^ա—265^բ. Յիշատ առանց վերնագրի, բայց նոյն է Բերլինի արքայական մատենադարանի Ms. Or. Oct. 1125. 48^բ. «Ազաթանի անյաղ» փոխառփայլի ասացել Վէ՛ս նեւինն գալլօսեանն:

Պատրաստեցան ի զալ տարու.

Աւեր անել երկրի նորու.

Վիշան էր բազում Յովատափու:

Աւերուած դաւառներն են. Բաղէշ, Խնուս, Բաւեն, Արղրում,
Մուշ, Սպեր, Դերջան և Կեղի, Բարերդ և Եղղնկա*:

«Յովատափու պատկեր տիրութիւն» (313^ր) ստանաւորի մասին
խօսք եղաւ վերեւ. նա նուիրուած է Սեբաստիայի առաջնորդ
Մինաս արհուս և բացի կենսադրական-մատենադրական տեղե-
կութիւններից ուրիշ արժէք չունի: Ժամանակակից անձի հետ
կապուած ստանաւոր է և «Յայանի եղև սերն ի լման» ներքոյը,
նուիրուած ոմն «խոճայ» Թ՝ մրշ-ին (Թամար): Ի նշով էր երախ-
տապարտ մեր երգիչը այդ խոճային և ինչ ատթիւ նրա հետ
թղթակցութիւն է անեցել, յայտնի չէ: Յայանի չէ և զբութեան
ժամանակը, թէև հաւանորէն 1548 թուից յետոյ պիտի լինի,
նայելով ստանաւորի դասաւորութեան տեղին 2-ր մէջ: Իբրև
ստանաւոր ներքոյ յաջող կարելի է համարել իւր ջերմ և պատ-
կերաւոր արտայայտութիւններով**:

Սիրտս սիրեց քեզ բնական, աչերս քեզ կարաւտ մեան:

Դոստ սիրով և տենչական, դքեզ հարցանեմ ես յարածամ:

Անուշ գրուց պլպուլ նման, Թութակ Ղուճրին յմէր կմեան:

Զմայկեցաւ խելքս իմ անրան, սիրտս իմ սիրտւա ծովն ծփան:

Վկայարանութիւնների հետ կապուած ստանաւորներ են
էրինէ կուսին վկայարանութեան կաֆաները 255^ր, 225^ր, 230^ր,
232^ր, 249^ր, դարգարուած նաև մանրանկարչական պատկերնե-
րով. «Ստանաւոր կամաւոր աղքատին Յովանիսին» 250^ր, և
«Ստանաւոր նոր Վկային Ք՝ ի Կսկնային» 251^ր: Բոլորն էլ ան-
համ բաներ են. փոքր ինչ յաջող կարելի է համարել և սրտա-
շարժ վերջինս, իբրև ժամանակակից դէպքի նկարագրութիւն:

Բայց չար գինւորքն այն Տաճկնին

Լցան թիւնաւք իբրև աւձին:

Վայր կոխեցին զնա ի գետին

Զլեզուն հանեալ և կարեցին:

Մանուկն ո՞պ դատիւժ կոչէր,

Հայէր յերկինս և հառաջէր,

* Ամբողջը յօդուածի վերջում № 5.

** Ամբողջը յօդուածի վերջում № 4.

Ոչ ոք չկայր բարեխօսէր,
 Ամ մարդ կարէր որ ազատէր:
 Գլուխն ի բաց*, ձիւն ի կապին,
 Արիւն հոսէր ի վրայ անձին.
 Սիրաք բեկէին զնա տեսողին
 Երբ որ տարան ի մոյտանին:
 Ոմանք զնա աղաչէին
 և այլք ահիւ ըսպառնային,
 Ոմանք փայտիւ հարկանէին
 և այլք սրով գաղտ խոցէին:
 Կռկճան կապած կայր ի միջին,
 Ո՞ւր գառին (s!) ի մէջ գայլին,
 Հայէր ի յաջ դին ի ձախին,
 Լեզու շունէր ի բերանին**.

Աւելի հարուստ են Յովնանուի խրատական — հոգևոր երգերը — այդպիսիներն են.

- ա. Յանեղ լուսոյդ ա՜ծային. «Ահալայ ա՜ն» վերնագրով 223^ա.
 բ. Վ՛ս հանդերձեալ դատաստանին. «Արարչագործն ած» 164^ա.
 գ. Ոտանաւոր վ՛ս ողորմութ՛ի և լի սկզբանէ ք՛ս յաւատարա-
 նին» 265^ա.
 դ. Վ՛ս հաւատոյ, յուսոյ և սիրոյ. «Յիշէ գործս բարի» 266^ա.
 ե. Ոտանաւոր վ՛ս խոստովանութ՛ի. «Հաւատամք ի ք՛ս» 266^ա.
 զ. Վ՛ս համբերութ՛ի և խաղաղութ՛ի. «Ս՛ր հարքն հոգևոր» 226^բ.
 է. Յանուն ա՜յ. «Անձն իմ յե՛ր ի շարիս աղտեղացար» 267^ա.
 ը. Անձինք նոյն կարգի ի քէէն մինչև յայրն. «Քաղցր է ա՜ր»
 267^ա.
 թ. «Տ՛ր իմ զգած ա՜ծ բարի» 267^բ.
 ժ. Աշխարհիս սահմանն է հանդ. 296^բ—297^բ.
 ժա. Վ՛ս հոգոյ. «Յերիս անկեալ արտնայալի» 295^բ.
 ժբ. Յիշէ զքան աւետարանին 305^բ—305^բ.
 ժգ. Խոստովանութ՛ն. «Ահալայ ա՛ր ինձ ողորմեայ» 311^բ.
 ժդ. Աւառանացեալ Գարրիէլին 321^բ—323^բ.
 ժե. Սողոմոն ելեալ էր ի յորս երկին. 313^բ.
 ժզ. Ա՜ծ իմ յոյս 315^ա.

* Բնագրի մէջ գտնի վերայ գրած «Իւրացա» եւ տգիտ պիտի զխին ք գրած. Առհասարակ մեր Յովնանուի անհաստատ է իւր ուղղագրու-
 թեան մէջ:

** Ամբողջ հրատարակել են. Յ. Մանանդեան եւ Հ. Ամարեան,
 Հայոց Նոր Վրաստանը. Վաղարշ. 1905. էջ 575:

Ընդհանուր առմամբ այս ուսանաւորներն անհաբթ են իրենց շափերով և տափակ մտքերով ու արտայայտութեան ձևերով, բայց կան աւելի կամ պակաս ուշադրութեան արժանի կտորներ ևս: Այդպիսիներից են, ք. դ. թ. ժ. ժբ. ժդ նշանակուածները վերևի ցանկում: «Վասն հանդերձեալ դադաստանին» ուսանաւորը մէկն է միջնադարեան տաղասացների սիրելի նիւթերից իւր պատկերաւոր բովանդակութեան պատճառով: Ֆրիկի և այլ բանաստեղծների կողմից այս նիւթը յաճախ մշակութեան է ենթարկուել: Այդպիսի մի գեղեցիկ քերթուած է անյայտ հեղինակի «Ողբ ի վերայ դատաստանին և դժոխոց» հրատարակել է Զորանեան, հեղինակն ազդուած է և բառացի վախճանակութիւն ևս ունի Ֆրիկից*, ինչպէս և մեր Յովասափը իւր հերթին ազդուած է այս անանուն հեղինակից:

«Վ՛ս հաւատոյ, յուսոյ և սիրոյ» (266^m) ուսանաւորը մի ներքող է քրիստոնէական այդ երեք առաքինութիւնների:

Ո՞ղ ծառի նման հաւատ ամբուի՞ն

Տերու յուսոյ նման՝ հոգոյն շարժական

Սէրն է ծաղիկ ծառոյն՝ հոտ անմահութի՞ն

Արով պտղաբերին բարի գործք մարդկան:

Ինքնաբնադատութեան, մեղքի դիտակցութեան և զղջման զգացումներն ու մտքերը Յովասափին չի յաջողուած այնպիսի խորմութեամբ, պատկերաւորութեամբ և զգացումով արտայայտել, ինչպէս այդ տեսնում ենք Ֆրիկի, Պլուգի և Բուշակին վերադրուած քառեակների մէջ: Բայց սեպհական մեզքի դիտակցութիւնը նոյնպէս մեր բանաստեղծին զբաղեցնող մտխոններից մէկն է: Այսպիսի մի ամբողջական և յաջող կտոր ենք համարում «Տ՛ր իմ գղած ա՛ծ բարի» 267^բ, ուսանաւորը, որ հաշակ տալու համար դնում ենք յօդուածիս վերջում (№ 5): Այս կարդին են պատկանում երկու «Անձինք»-ները է և Ը: Մասամբ իւր. անձի հետ, մասամբ խրատական է, «Վ՛ս հոգոյ ուսանաւոր», որ նոյնպէս ամբողջութեամբ դնում ենք վերջում (№ 7):

Բայց խրատական քերթուածների մէջ ամենից յաջողն է իւր բովանդակութեամբ և մտքերի հարստութեամբ «Աշխարհիս սահմանն է հոնց» (296^բ—297^բ) կտիւն: այստեղ արժարժուած է աշխարհիս անցաւորութեան և հոգևոր բարիքի յաւիանական նշանակութիւնը: Մարդիկ և բնէք չեն համնում իրենց երկրաւոր նպատակի վախճանին, որքան աշխատում են լրացնել այն, այնքան սխալաւոր է մեռում մի և նոյն հիւօը և օրօրոց է չինում

և դադարող, մէկը դալիս է, միւսը գնում: Աշխարհը խաբարիկ է, մարդը գիշեր, ցերեկ աշխատում է, կարծելով թէ իւրն է այն, քայց մահը զրայ է հասնում և իղձերը կիսատ թողնում: Բոլոր ծնումները մեռնում են: Կարճատև ուրախութեան լացն է հետևում: Երբ ծուռն է «Պալաքը» փորում է բազմատեսակ դարաններ և մարդը փռն է քնկնում, մինչ իւր ձգտումների յետևից է: Աղամից սկսած ոչ ոք չէ հասել իւր իղձերի լքման, թևերի ծայրը կտրած թռչունի նման «դադար» կլինի: Հզօր թագաւորներ և իշխաններ թողել են իրենց ոսկի պալատներն ու հարստութիւնը, լիքը բաղաքներն ու բերդերը ու մահուան հրամանին հպատակուել: Մարդն աշխատում է առանց միջոցների խաբութեան, կալուածներ և գանձ ձեռք բերում, չիմանալով, թէ վաղն ի՞նչ է լինելու: Եվ էլ ուտէ, պատասխանատուն ժողովուրդն է: Սատանան հնարք է որոնում մարդկանց զրկել իւրի, գործից, աշխարհւո քաղցր է թւում, քայց նա երազի նման անցնում է, ինչպէս իրական չեն երազում տեսած բարիքը: Դու մի հաւատալ աշխարհին, նա խաբող է: Կետեիր Տիրոջ խօսքին, «մալի, գանձի մի ցանկար», յիշիր մահուան օրը: Աղօթքով և ողորմութեամբ աներկիւղ կարող ես լինել դժոխքի դէմ: Մի քննիր ուրիշների մեղքը և բոլոր սրտով սիրիր Աստծուն: Իւրիք գործիր, քանի բաղդի անիւր չի դարձել, ապա թէ ոչ, ոչ մի երկրաւոր ոյժ օգնել չէ կարող քեզ: Երկրաւոր կեանքը նման է խիստ նեղ և բարակ կամուրջի, որի տակք ծովն է ծփում, քայց մաքդիկ քամահարում են այն կոյրերի նման: Մտածիր, սրտեղից ես դալիս և սէր գնում: Գերեզմանները դիտիր, թէ ի՞նչ է այդ, աշխարհւո նման է երկու դանով քաղաքի, մէկով մանում է մարդը մերկ՝ ծնելու ժամանակ, միւսով դուրս դալիս դարձեալ մերկ՝ մեռնելիս*:

Ահա մօտաւորապէս այն մտքերը, որ արծարծում է Յովաթափը իւր այս աշխատութեան մէջ. բնականօրէն առմամբ նոր չեն նորա: Կեռուն չերթանք, հէնց միջնադարեան նախընթաց բանաստեղծների՝ Ֆրիկի, Պլուզի, Նադաշի, Բուչակի, Աղթամարցու երկերի մէջ յաճախ յեղյեղուած են այս մտքերը, և մենք կտեսնենք, թէ Յովաթափ որոշ մտքեր և դարձուածքներ առել է իւր նախորդներից, քայց և այնպէս հէնց միայն այս աշխատութեան համար Յովաթափը իւր տեղը պիտի ունենայ մեր միջնադարեան տաղասացների շարքում: Հեղինակն այստեղ իրօք համակուած է իւր արծարծած գաղափարներով, ցօղուած ներքին զգացման մաքուր կաթիլներով: Մենք տալիս ենք այն յօդուածի վերջում

* Հայ էջեր. 52.

№ 7) նոյն իսկ հեղինակի ուղղադրութեամբ և սրբագրութիւններով, թէև հրատարակուած է Չորանեանի կողմից*:

Յովասափի երգերի մի այլ խումբը Սիրոյ երգերն են, որոնց մեծագոյն մասն իրար յետևից անոնց բաժանումների հրատարակել է Տէվկանց**։ Բերլինի 2-ի մէջ յատուկ դներով և լուսանցքի նշաններով բաժանուած են իրարից, և վերջին տներում հեղինակի անունն յիշատակութիւններն էլ ազատցոյց են, որ նորա տարրեր ամբողջութիւններ են կազմում։ Բերլինի բնագրի մէջ հեղինակը ուղղագրական և այլ փոքրիկ տարրերութիւններ ունի, իսկ Տէվկանց «Յիս նայէ շիտակ»*** երգի վերջում մի տուն աւելի։ «Թու իթա խամ, թամաքս խամ» են, որ հեղինակը կարող է աւելացրած լինել։ Ընդհակառակ Տէվկանցը չունի «Յեր կու նայի» ամբողջ տաղը։ 2-ի մէջ ևս գրուած են այսպիսի յաջորդականութեամբ։

1. Յեր կու նայիս դու յիս ճկրով 168^բ.

2. Յայն առաջի ժամանակին 269^ա.

3. Ո՞նց չիս խղճալ աղամորդուն 269^ա.

4. Վարդենեաց մէջ տեսայ նստեր 269^ա — 269^բ.

5. Այսուր տեսայ գինք դարդարած 269^բ.

6. Սիրուն ես քան գնոնեմի 269^բ.

7. Փառքն և զհամբաւն լսեցի 270^ա.

8. Յիս նայէ շիտակ 270^բ.

Յովասափ իւր Սիրոյ երգերի մէջ Քուշակի գեղեցկութիւնն ու բարձր ներշնչումն չունի. տեղ տեղ նոյն իսկ բռնադրօսիկ է յանգերի կազմութեան և մտքերի արտայայտութեան մէջ. պատկերաւորութիւններն էլ մասամբ հետևողութիւն իւր նախորդների. սակայն զուրկ չեն սոքա ևս հատ ու կտոր գեղեցկութիւններից։ Եթէ Սիրոյ երգերի դասաւորութիւնը կապ ունի նրանց ծագման ժամանակագրութեան հետ, կարող ենք ասել, թէ մի ներքին դարգացում կայ դրանց մէջ, սկզբում սիրունին իրեն սառն է պահում կամ փոփոխական. առաջ ասուն, խօսուն էր, իսկ յետոյ մօտից անցնելիս ոչ միայն չի խօսում, այլ և թոթվում է։

* Այո միտքը գրեթէ նոյն բաներով Յովասափ կրկնել է եւ իւր «Վասն լինելութեան» մեծ աշխատութեան է։ զգիւր վերջում. Բերլինի Ms. or. Quart. № 805. 281^ա.

** Հայերդ, մեղեդիք, տաղք եւ երգք. Արիստակէս վարդ. Տէվկանո, Թիֆլիս. 1882. 409—416.

*** Անգ. 446.

բանաստեղծը քննադատում է նորա խառութիւնը, որ անխիղճ
կերպով սպանել է կամենում իւր գերուն:

Ա՛ժ երես աղվորութիւն

Չասաց լափէ զիմ ծառանին:

Նա զանգատում է սիրունու անտարբերութեան վերայ,
մինչդեռ ինքը՝

Կիշեր չունիմ հանգըստութիւն,

Ծփամ քան զնաւ ի մեծ ծովուն.

Յորեկ սահուն և երերուն,

Ի՞նչպէս ելնեմ հետ քեզ ի հուն:

Նա խնդրում է Ստեղծողի անունով.

Ջերեսդ բաց նման վարդին.

Մի թողուր զքո հասրաթ մանկանն.

Մեր բանաստեղծն էլ իւր նախորդների նման սիրունու
գովքն անում է արեւելեան շափաղանցութիւններով և պատկերա-
ւորութեամբ. նա Չինումաշինի քաղաքի նման է, լի անդին դո-
հարներով. համասփիւռ ծաղիկ է, խմաստութեան շնորհով լի,
աամէն տարտի բժշկարան է, նշենու և ձիթենու տունը, քաղ-
ցրահաշակ արմաւենի, անմահութեան պտուղ, որին ամենքն ևն
փափաղում: Սորա հետ ունի և սիրունու իրական գեղեցկութեան
նկարագրութիւն.

Սպիտակ երես և թուխ աչեր,

Ուներն ի նմայ կամար կապեր:

Նորա գէմքը պայծառ է՝

Քան զվարդն ի մէջ կոկոնին.

Կամ՝

Աչքն է ծովեր, վարսերն սակի:

Երբեմն էլ չղիտէ, թէ ինչք գովէ՝

Ջան կես ու մեծ ուներն ապիմ,

Թէ զճօճալ վզին պատմեմ:

Սիրունու տեսքը, խօսքը, նշանացի շարժումը բնականաբար
խելքից հանում է քանաստեղծին, քաղում նորա հողին: Բայց
սիրունին էլ անտարբեր չէ, նա էլ վերջապէս յայտնում է իւր
փոխադարձ սէրը և երբեմն առանձին նաղանքով.

Մանրիկ մանրիկ կաւ ծիծաղի

Աչքն և ուներն կու ճօճի:

Գոյց տալով ծածուկ ճանապարհ, որտեղից սիրեկանն իւր

մօտ պիտի գայ: Բանաստեղծն այժմ ուրախութիւնից զմայլուած չնաշխարհիկ գովեստներ է գեղում նորա դիտին.

Դու ես ակն և գոհար անգին
Քան զսայժառ վարդ յառաւօտին
Չէ բերել մարբն հողածին
Քան զքեզ անուշ պտուղ բարի:
Ի քո պատկերն ով որ նայի,
Կամ անուշ խօսքս ում հանտիպի
Աշխարս ամէն իր կու թվի . . .

Հետաքրքրական է և գեղեցիկ բանաստեղծի և սիրունու մէջ եղած հեռեկալ տրամախօսութիւնը.

Ասցի սիրուն քո Ստեղծողին,
Մէկ վարդ մի տուր քո պաղշայէն.
— Ասաց վախճմ պարտիզպանէն
Հանէ զպլպուլն ի յարեէն:
Ասացի անչափ ջանք պլպուլին
Որ տիրանայ սայժառ վարդին.
Ծնծայ զնէ ի վրայ սրտին . . .

Գեղեցիկ է նաև հետեկալ պատկերը՝

Վարդենեաց նման բոլոր, ելեր ես ձոհան,
Բաղեղի նման սլոր, ես քեզ վաթուխան:

Հին և նոր կտակարանների բովանդակութեան հետ կապուած քերթուածներն ամենից բնութարաններն են. առաջինը՝ «Վ. Դ. լի-
նկութե արարածոց» սկս. Աւրհնեմք զանեղ բնութի. 275^ա և
երկրորդը՝ «Տնարինականացն Քի» սկս. Աւրհնեմք զհայրն ա՛ծ.
292^ա.: Ընդհանուր առմամբ այդ աշխատութիւնները Ս. Գրքի
համառօտադրութիւններ են. բայց հեղինակը յաճախ շեղուած է
վաւերական տղրիւրներից և ժողովրդական աւանդութիւններով
կամ անվաւերականներով, ինչպէս և մեծութիւններով և խորհր-
դածութիւններով, երբեմն և արտեհաւոր նկարագրութիւններով
համեմտւած իւր պատմաւածքը: Հրեշտակների ստեղծագործութիւնն
ու զատակարգութիւնը, երկնքի պարծնականների և ճոզրականների
մասին առնուած է. Դիօնեափոս Արիստարկայոց, Արիստարկից և
այլ առմարական տղրիւրներից, որոնց մասին յիշուած է Բ. և Ի. է.
զլուխներում: Այս բոլորը նա քաղում է նախնեաց թարգմանա-
կան մատենադրութիւնից, յիշելով և Անանիոս Շիրակացու անու-
նը: Մեկ հետք կրպնէր մի առ մի համեմատութեան. ենթարկել

և զոյց տալ ազգիւորները. աշգողանի մի աշխատանք հարկ կրինի
կատարել այն ժամանակ, երբ հնարաւոր լինի հրամարտելու Յո-
վատափի գրութիւնների ամբողջութիւնը: Մենք այստեղ կամե-
նում ենք միայն ցուցումներ տալ վերի յիշուած մաքի հաստա-
տութեան համար:

Նոյր տապանից դուրս գալով (278°), շինում է Նախիջևան
քաղաքը, իսկ երկիրը բաժանում որդոց երեւանում:

Ելեալ Նոյ և շինեաց յառաջ գնախոյժան

և գերկիր բաժանեց որդոցն յերեւան:

Փարաւոնը փորձում է Մովսէսի անմեղութիւնն այնպէս,
ինչպէս Մարտնիկքը մեր ազգային հերոս Գալթիմէ² օւրիշ խոս-
քով հեղինակը իւր պատմութեան ժողովրդական տարրեր է
մտցնում:

Էառ արքայն ի գիրկն զՄովսէս պատանին

Նա գձեան ձղեալ մորսուն Փարաւոնին:

Ձոր բարկացեալ արքայն էզարկ ի գետին

Ասաց. թշնամի են սոքայ մեր ազգին:

Երկու աման սակի և կրակ լցին

և զազայութիւնն այնիւ փորձեցին:

Ետեա տղայն զկրակն պայծառ քան զրակին,

Ասեալ ձեռամբ, լալով եղիր բերանին:

Այրեալ ձեռքն և լեզուն ի մէջ բերանն

Ապայ թէ խեղճ եկաւ, և ոչ սպանին:

Մեծացեալ եղև գլուխ հեծկին,

Առաջի արքային ի պատերազմին:

Սողոմոնի պատմութեան մէջ (ԺԲ. գլ. 28°.) նա մտցնում
է նոյն իսկ ժողովրդական հաւատք և նախապաշարում: Սողոմոնը
հնազանդեցնում է զեերին.

Խնդրեաց ի Սինայէ դատաւասկ Մովսէսին

և ևդ զբեկիար ի յաջ մատանին.....

Դամասկոսի մօտ բերդ է շինում, որի երեքսակ պարսպի
քարերը զեւրն են բերում. նոյն իսկ տաճարի շինութեան՝ ՔԻ
կայն Ռոնայու ի սիրտ ռ²ի², քարերը զեւրն են կրում Սողո-
մոնի հրամանով: Յովատափ ունի և մի օւրիշ ուսանաւոր Սողո-
մոնի մասին 313°. «Սողոմոն ելեալ էր ի յորս երէին», ամբողջա-
պէս դարձեալ ժողովրդական աւանդութիւնների հիման վերայ:

Նոյնը կարող ենք ասել և Ն. Կառկարանի վերաբերութեամբ.
Յիսուսի Ծնունդն ու մանկութիւնը, Մկրտութիւնը, Պայծառա-

կերպարները պատմում է ապրքեր, աշխատանքներից, անվաւեր
աղբիւրների հիման վերայ, այս մասին տալիս կունենանք խո-
սելու հրահանգ դիմել մէջքով այն արտաքին զոյն մասին

Դ.

Յովսէփի նշանաւոր տաղերից մէկը ինչպէս տեսանք,
«Աշխարհիս սահմանն է հանց» քերթուածն է. այստեղ էլ երևում
է ամենից աւելի մեր միջնադարեան նշանաւորագոյն երգիչների
և տաղասացների ազդեցութիւնը, այն է Յրիկի, Նազաշի, մա-
սամբ Քուչակի և Գրիգորիս Ազիւստարցու:

Յրիկի «Լնդդէմ ֆալաքին» ոտանաւորի ազդեցութիւնը
երևում է Յովսէփի 4-րդ, 15-րդ և մասամբ 19-րդ տների մէջ

Յրիկ. Հայ էջեր 39. առաջին տուն.

1. Է՛յ Թալաւ երբ ծագի մարդուն, զօրն ի բուն փորեն նորա հոր,
Յորժամ դու քակես ըզարինն ու չթողուս, որ դաննայ ոլոր...

— Հայ էջեր. 39. հինգերորդ տուն.

2. Յորժամ որ ի յեա քակիս ու ձրգես ի յաչքըդ խոլոր
Ոչ թուղի որ դալամն օգնէ և ոչ հարիւր հազար ձիաւոր...

Ձեռ. Տիրայր եպիսկոպոսի ԺԹ. ոտանաւորը*:

... այս կենցաղս յերակ խարող է,

3. Պանիկ մի խնդալ կուտայ, բայց յետեի լաց կու պահէ.

Ձեռ. Տիրայր եպիսկոպոսի ԽԳ. նաև յաւելուածի Գ. անյայտ
հեղինակի «Արտաք խմաստնոց» ոտանաւորի մէջ.

4. Զայլոց մեղք դու մի բններ, զքոյդ յերակ մտաւքդ անդիճէ.
Զաստուած մաւտ ի քեզ դու տես, զժահուդ աւրն դու յիշէ

Ձեռ. Տիրայր եպիսկոպոսի ԽԷ.

5. Զանա ու բարի գործէ, որ յանդէն չլինիս յետին.

Ձեռ. Տիրայր եպիսկոպոսի ԽԸ.

6. Ի գերեզմաններն ի վար հայկաց, տես թէ քանի մարդ կայ ի շար.

Յովսէփի 4-րդ տունը, պէտք է համեմատել Յրիկի 1 և 3
հատուածներին հետ.

* Տէր Տիրայր եպիսկոպոսը պատրաստել է «Յրիկի Դիւանը» քաղ-
մաթիւ 22-ի խմբագրութեամբ, սիրալիր պատրաստակամութեամբ մեր
տրպանդրութեան տակ դրաւ իւր 2-րդ բովանդակութեան ծանօթանալու
և հարկաւոր համեմատութիւնները կատարելու:

Աշխարհիս սահմանն է հանց, ով ծնել ի մահ կու գնան,
Պահիկ մի ուրախ պահէ, յետև շատ ի բաց կու կենան,
Ֆալաֆն եփ ծախ մաղղուն, կու փռէ ցեղ ու ցեղ դարան...

Յովասափի 15-րդ տունը պէտք է համեմատել Ֆրիկի 2 և 5 հատուածների հետ.

Աշխարհիս սահմանն է հանց, չի թողուր մարդն բոլոր,
Յանկարծ դիպւածոյ բերէ և արնէ զինքն շուր մուր,
Ջանայ ու բարի գործէ, քանի բախտն բերէ քեզ ուր,
Թէ չէ ևփ քակէ զշարխն, շաւղնէ ո՛ր ձիաւոր:

Յովասափի 10-րդ տան «զաւր մահուն մտաց մի հաներ», 4-րդ տան «զաւրց մեղք դու մի քններ և սիրէ զԱ՛ժ դու բոլոր, պէտք է համեմատել Ֆրիկի 4-րդ հատուածի հետ: Նոյնն է և Քուշակի անունով հրատարակուած խրատական ժգ. քառեակը, որով և դժուար է ասել, թէ սրտեղից է ասել մեր հեղինակը:

Յովասափի 18-րդ տուն. «Գնայ ի գերեզմաններն միտք արայ, թէ յինչ կու նմանի» պէտք է համեմատել Ֆրիկի 6-րդ հատուածի հետ:

Հարց է, թէ ի՞նչ հանապարհով է կատարուել այդ ազդեցութիւնը. ֆալաքի մի քանի կարևոր տողերը, սրտեղից ազդուած է Յովասափը և աւելին, գտնոււմ ենք և Սուտ Կալիսթինեսի Աղէքսանդրի պատմութեան կաֆաների շարքում:

Աղէքսանդրի պատմութեան կաֆաներ են գրել Սաշատուր Կեշառացի, Գրիգոր Աղթամարցի և նորա աշակերտ Զաքարիա Կալիսթոս Գնունեաց*, որոնց անունների համառոտագրութիւններն էլ նշանակուած են լուսանցքում իրենց կաֆաների զիմաց: Ներկայ պատերազմի ընթացքում Վարազից բերուած և այժմ 1522 Ք-ը կրող 2-ի մէջ, մի քանի կաֆաների զիմաց նշանակուած է «փ» համառոտագրութիւնը. նոյնն ունի նկատուած և Տաշեան ծանօթութեան մէջ նշանակուած աշխատութեան մէջ (եր. 137). արդեօք «Փրիկ» ասել չենք կարող. բայց հաստատ է, որ կան կաֆաներ, որոնց զիմաց ոչինչ գրուած չէ, և բառացի նոյնանում են կամ կապ ունին Ֆրիկի «ֆալաքի» 1, 4, 5, 7, 8 և 9 տների հետ (Հայ էջեր 39—40): Այդ կաֆաներից մի քանիսը

* Տաշեան. Աւսումնասիրութիւնք Ստոյն Կալիսթինեայ. Վիեննա, 1892. — Կոստանեան. Գրիգորիս Աղթամարցին եւ իւր տաղերը. Քիշիկա, 1895. — Ակինեան. Զաքարիա Կալիսթոս Գնունեաց եւ իւր տաղերը. Վիեննա, 1910 թ.

կցուած են քնադրին, ինչպէս № 1522-ից առնուածները, և ոմանք վերջում, առանձին՝ ինչպէս № 479 առնուածները:

№ 1522

- 133 Յորժամ չարին ի յետ քակի ու ձգէ ի յաչքըն խօլոր.
Ոչ գաւրք և ոչ մայն աւղնէ լոչ հարիւր հազար ձիաւոր.
Տանի նեղ տեղաց ամէ, զինչ մօլոր տապան միաւոր.
Հարաւ է ի վայր ձգէ, թէ եղբայր է կամ կարեւոր:
- 139 Եր. Չարխըն պատասխան կուտայ Դարեհի, ասացի ցընոր
Քանի եմ մալաք եղել, չեմ տեսել քան զքեզ մօլոր.
Թէպէտ որ ես հուքմ ունիմ, չի կարեմ տալ ոսկի աթոռ.
Հրամանն ա՛յ լինի, զով պիտի առնեմ թաղաւոր:
- 154 Յորժամ չարին ի յետ քակուի, յուչ թողու, որ անկնի ի խոր
Յուցնէ ըզկապիճ չարին, թէ զայա լից ի հոգս էի ցնոր.
Տանի հանց կապի ամէ, զինչ Դարեհ յարեմնն ի մօլոր
Չչունչն է ի վեր քաշել, որ յերէկ էր մեծ թ՛գր:
- 156 Փառք քեզ արարիչ Ա՛ծ, զու միայն հըզաւր թ՛գր.
Զով սիրես հըզաւր առնես, զով ատես առակ հեռաւոր.
Ո՛ւ պ Դարեհի եղե, որ ինքն էր խրոխտ թ՛գր
Այսաւր է ի հող մըտեր, սայ աւեր զթաղըն փառաւոր:

Աղէքսանդրի պատմութեան քնադրին կցուած կաֆաներից զատ, 22-ի մէջ առանձին կամ նոյն վէպի վերջում կան այդպիսի կաֆաների ժողովածուներ, որոնք մասամբ միայն նոյնանում են քնադրին կից եղածներին: Լիմից քերուած № 479 2-ը, որ քնդ-օրինակուած է 1845 թուին երկու օրինակից նոյն անապատի շրնիկ միարան Վանցի Թօփուզեան Յակոր՝ վարդապետի ձեռքով, վերջում ունի այդպիսի կաֆաների մի ժողովածու: Տարաբաղդարար դրիչը չէ յիշում, թէ ո՞ր թուականի 22-ից է արտագրել, բայց յայտնում է, որ օրինակի մէջ ևս այդ կաֆաները քնադրի մաս չեն կազմել, այլ դրուած են եղել վերջում: «Մնացեալ կաֆայքն ս՛ք են, զորս յետոյ գրաւել ի վերջն գրել էին ի յօրինակն, յորոց թէ՛ պ և զտանի ինչ ինչ ի սկիզբն, վ՛այ և ես աստ դրեցի»:

Այս կաֆաների վերջին մասը մի ամբողջութիւն է կազմում բոտ բովանդակութեան, կապուած Դարեհի մահուան հետ, և այդտեղ է, որ դարձեալ երեան են դալիս մի քանի տողեր Զրիկի մալաքի բառացի նմանութեամբ*:

* Լիմ ոմապատից պատերազմի քնթացքում այտուղ քերուած եւ այժմ № 556 2-ը, 79^թ. դրեթէ նոյնութեամբ ունի № 479-ի Յակոր

№ 479, հր. 251.

Յ՛րժմ չարխն ի յեա քակէ ու ձգէ և յաչքն ի խոլոս,

Ոչ զօրք ու ոչ նեծել օգնէ, ոչ ձ՛ռ ձիաւոր.

Աշխարհս ես քեզ անց հաւատամ, հրք չունիս ոչ որ միաւոր

Ոչ դաւ(ը)լ, ոչ երդումն ունիս, և քո սիրտդ է նեմդւ՛ր.

Զով որ կամենաս աշխօր, կու գնես շուտով թղ՛ր.

Դառնաս ու յաչաց ձգես, հաւասար մօխրոյ միաւոր:

252. Փառք քեզ արարիչ ա՛ժ, դու միայն հզօր թղ՛ւր.

Զով ուզես, հզօր առնես, զով ատես, ատակ ու մօխր.

Այսպէս Դարեհի են . . .

Պէտք է համեմատել այս տողերը «Ընդդէմ Ֆալաքին» (Հայ էջեր. 39) 4-րդ և 5-րդ տների հետ:

Այս նմանութիւնները ցոյց են տալիս, որ կամ Ֆրիկ ինքն է Աղէքսանդրի պատմութեան կաֆաներ գրել կամ մի ուրիշը օգտուել է նրանից այդ կաֆաները գրելիս⁺։ Այս խնդրի լուծումը պահանջում է յատուկ ուսումնասիրութիւն, որ ներկայ նպատակից դուրս է. մեզ համար կարևորն այն է, որ Յովատափի և Ֆրիկի առնչութեան գրեթէ բոլոր հատուածները, բացառութեամբ մի երկու փոքրիկ կտորի, որի մասին խօսք կլինի յետոյ, գտնում ենք Աղէքսանդրի պատմութեան կաֆաների մէջ. իսկ մենք գիտենք, որ Յովատափն իբրեւ գրիչ, արտադրել է այդ գիրքը և նկարագորդել 1536 թուին։ Պարզ է, որ Յովատափի անմիջական ազդիւրը վերջինն է եղել և ոչ Ֆրիկի երկերի ժողովածուն։

Մեր այս կարծիքին կոտան կարող են լինել և այլ փաստեր. Արշակ Զոպանեան իւր Հայ էջերի մէջ (88—90) հրատարակել է «Աղէքսանդրու պատմութեան կաֆաներ» Փարիզի ազգային մատենադարանի № 290 ձեռագրից, քաղուածօրէն, բոլորովին տարրեր բնադրին կցուած կաֆաներից, տարաբաղդաբար կաֆաների ամբողջութեան մասին տեղեկութիւն չէ տալիս Զոպանեանը, բայց ինչ որ հրատարակել է, նոյնանում է Փահլուկ թագաւորի պատմութեան կաֆաների հետ⁺⁺։ Ո՛վ է այս կաֆաների հեղինակը, Ֆրիկ, Գրիգոր Աղթամարցի՛ն, թէ մի այլ ան-

վարդապետի արտադրած կաֆաները. բացառութեամբ վերջին մասերի, որ երկուսի մէջ էլ տարրեր են շարունակուում։

⁺ Հ. Տաշեան «Յորժամ չարխն» եւն կաֆան յատկացնում է Կեչառեցուն, բայց թէ հաստատուն չիմք չունի տես. Սուտ Կալիսթ. 119/20։

⁺⁺ Պատմ. Պղնձէ քաղաքին ի Կ. Պօլս. 1850. 47—58.

լայն անձնագրութիւն, առ այժմ դժուար է քոչել մեր ձեռքը
 եղած տուեալներով: Թէև հակուած ենք ընդունելու, որ Դրիգոր
 Աղթամարցիին է. ըստ հետաքրքրական է այն հանգամանքը, որ
 22-ից առաջ մեկ կրտսեր եմ եղել նմա Աղեկապետի պատմա-
 բան. և մենք տեսնում ենք նայնութիւն այս քառակններից մէկի
 (Հայ էջեր. եր. 90, տառջին քառեակ) և Յովատափի անշխարհիւ
 առնմանն է հանցք քերթուածի տառջին տան հետ, որ հրատա-
 րակիչն էլ նկատել է: Սորա վերայ կաւեղացնենք նման, որ նոյն
 Փահլուզի երկու տարի քառեակ կրկնուած են Յովատափի մի այլ
 աշխատութեան մէջ, որի մասին խօսք կլինի յետոյ. և վերջապէս
 Յովատափի 15-րդ տան մի ամբողջ հէս տող չլանաւ և բարի
 դործէ՝ քառայի նայն է այս քառակններից մէկի կէս տողը հետ
 (Հայ էջեր. եր. 90, երրորդ տուն, երրորդ տող): Այս փոխա-
 սութիւնները կարող են լինել Փահլուզի կաֆաների հեղինակից,
 նայն իսկ, կարծում ենք, հաւանականն այս է, սակայն Յովատափի
 12-րդ տան և Աղեքսանդրի պատմութեան Դրիգորիս Աղթամար-
 ցու անունով** մի կաֆայի աւանդութիւնը անմիտակցի փառս է
 մեր արժարժած վերեւի մտքի: Այդ կաֆան հետեւեալն է.

Այս կեանքս է յերազ նման, դինչ դարձնու լինի փոշիւման.

Ի քուն դինքն իշխան գիտէ, երբ դարձնու, աղքատ է և աւրան.

Թէ քաղցել է, հանց տեսնու, իրջանայ, կարգաւ ամառի տան.

Յովատափի մէջ այսպէս է այդ տունը.

Աշխարհիս սաւմանն է հանց՝ դեռ երազ է զնորական (այդի)

Շուտով անցնի երազն և քաղուած է անան ի զման:

Թէ քաղցել է, հանց տեսնու, թէ ծարաւ՝ հաշիւս զմիտան.

Երբ որ դարձեցաւ ի քնուն, խիտա դառաւիկ և շա՛մ մի չկան:

* Աղթամարցու աղբիւրը Զրիկն է կաւ Պրուզի քրիկ եւ. 2-րդ տ. և
 բարի դործէ, որ լանդ ընդնիս յետոյ. Պրուզ. «2-րդ տ. և դործէ, բարիս
 յետոյ յինի փոշիւման» Տիրայր եղի կապարի մեղաւոր. Եւրանից է ասել
 Պրուզ. «պարսի ընդնիս» և ասել, որ բարի դործեա, որ անդ ընդ յինիս
 փոշիւման. նայն Պրուզ. քառայի մէջ «Երեկոյի» Աղթամարցիին «չանա»
 բարի դործել, որ չիմի ի դէմքն ասելի. և իսկ Պրուզի մէջ «չանա»
 եւ բարի դործէ, զի կարանքն ընդ կաւ հայի» (Աղթ. քաղցել) 5: ասը-
 բեր. քնմեղքս ամառի, չմեղքս զն. դմեա անշխարհիս իդիք զ11.

** Աստուանու. Դրիգորիս Աղթամարցիին եւ իւր տաղերը. Թիւ-
 իս. 1878 Վեր. 125.

*** Երեւն ամառն աման է. Պրուզի

Արարիկ դու հրեանն տրայ, որ Ստեփ. Թ. որոյ չիմեաւ.

Ալկն դոյ եւ մէկն Էրմայ, նայն իւր քան պանա զի Ստեփ.

2-րդ. Տիրայր և փոխապարս անդ Պրուզ. փարգաղեոյ անաղիս.

Սակայն Կրիգորիոն էլ իւր հերթին օգտուել է մի այլ աղբիւրից, որ ըստ Տ. Տիրայր Լախակոպոսի Թրիկն է:

Աշխարհս է երազ նման, որ լինի մէկ մանուշ ի քուն

Եւ ի քուն լինելն ի ներս, գանձ գտնու անթիւ և անհուն.

Խնդալոյն ցընծայ իւր սիրան և ուրախ էր գանձին սիրուն.

Եւ հանց համարէր ի միտքն, թէ լինամ իշխան մեծատուն:

Երբ ինքն ի քնոյն զարթեաւ, և տեսաւ, երազ էր ի քուն

Յայնժամ փռչիման գարձաւ ի վերայ իւր շատ խնդալոյն:

Ակնարկուած այս բոլոր կէտերում Թրիկը Յովասափի աղբիւր եղել է միջնորդարար. մի տեղ միայն թւում է, թէ կապն անմիջական կարող է լինել, Թրիկի 3-րդ հատուածը և Յովասափի 4-րդ տան երրորդ առդը, երկուսի մէջ էլ կրկնուած է «պահիկ մի» բառը շարունակութեան հետ, եթէ այդ նմանութիւնի պատահական չէ. առդի միտքն ամբողջապէս Յովասափը կարող էր և Նաղաշից առած լինել: Մի երկրորդ այդպիսի առնչութիւն է Թրիկի 6-րդ և Յովասափի 18-րդ տան երրորդ առդը:

Ե.

Նաղաշի «Երազ է ու սուտ» ոտանաւորի* աղղեցութիւնը նայնպէս երևում է Յովասափի «Աշխարհիս սահմանն է անց» երկի վերայ. այս ոտանաւորի կական միտքը գարձեալ աշխարհիս անցաւորութեան դադափարն է, ուստի և անհասկանալի չէ, որ Յովասափն օգտուէր նորանից: Մենք ձեռքի տակ ունինք նաև № 356, 101^p Ձեռագիրը, որ չորս տուն աւելի ունի սկզբում Կոստանեանի տպագրածից:

Նաղաշ

1. Երազ է ու սուտ, եղբարք, աշխարհիս բաներն ի լման
Հղաւր թ՛ղր, իշխանք, պարոնայք ու սուլթան ու խան.
Շինեցին բերթ ու քաղաք դարպասներն ու շատ դատեցան
Յևաոյ գէմ անաէր թողին ու մասն ի հոգն չի զնդան:
2. Մի գիրկ աշխարհիս ամեր, մի կարծեր, թէ քեզ տի մեան.
3. Աշխարհս ոչ ամփայ ունի, ոչ արեր է մաքղոյ բարի.
Աւուրք մի խնդալ կուտայ, բայց յևաոյ ի լաց պահէ.

* Կոստանեանց. Մկրտիչ Նաղաշ եւ իւր տաղերը. Աշխարհապատ
1358. Եր. 5.

Աշխարհիս մի հաւատար, զօրն ի բուն սուտ կիսօտի
Զինչ որ խոստանայ մարդոյ, չի պահէ զիւր խաւօքն ի տեղի:

4. Մալի հասրաթ մի լինիւր . . .

Յովասափ.

Երկրորդ տուն, երրորդ տող,

Նայ գիբի ՚ի ամէ...

Չորրորդ տուն՝ երկրորդ տող.

Պահիկ մի ուրախ պահէ, յետե շատ ի լաց կու կենան.

Վեցերորդ տուն 2—4 տողերը

Հաւաւ թ՛գր. իշխանք, ցեղ ու ցեղ սսկով դարպսեր.

Անթիւ անհամար ըստակ շատ քաղաք լցեր և բերդեր,

Երբ հուրմե մահու հասնի, անհարակ և խեղճ դեզերեր:

Ութերորդ տուն՝ չորրորդ տող

Մալի, գանձի մի ցանկար . . .

Յովասափի երկրորդ տունը պիտի համեմատել Նաղաշի 2 հատուածի հետ. չորրորդ տունը Նաղաշի երրորդ տան երկրորդ տողի հետ: Եթէ Յովասափի «Պահիկ մի» են տանուած չէ Ֆրիկից, ինչպէս վերև յիշեցինք, և պատահաբար է այդ նմանութիւնը, ամբողջ տողը կարող է Նաղաշի ազդեցութեամբ դրած լինել: Յովասափի ութերորդ տունը պէտք է համեմատել Նաղաշի 4-րդ հատուածի հետ. Յովասափի վեցերորդ տունը պէտք է համեմատել Նաղաշի 1 հատուածի հետ, ուր առնչութիւնն ակնհերև է: Նաղաշի այս տնից օգտուել է և Գրիգորիս Աղթամարցին Պղնձէ քաղաքի կգ և կգ կաֆաները գրելիս*, բայց այստեղ էլ սկզբնական աղբիւրը Ֆրիկն է**.

Կգ. Մահն ոչ թ՛գր կասէ ոչ իշխան, ոչ սուլթան ու խան
և ոչ ըսամիկ մարդիկ գըռնիկ և կամ շինական.

* Պղնձէ քաղաքը, յաւակապէս Արդը մելիքի պատմութիւնը և Արաղաճանը 1222 թուին տրարեւելից Յարդմանել է Ասարել Անեցին (Տաշեան Յուլ. 548, 551), իսկ յետոյ Նոյն պատմութեան կաֆաները գրել է Գրիգորիս Աղթամարցին այդ պատմութեան կցուած յատուկ յիշատակարանների համաժայ: Գրիգոր Աղթամարցու մասին կիսօտենք առանձին յօդուածով մեր Նոր Եկեղեցին ի Նկատի ունենալով:

** Զեռ. Տիրայր եպիսկոպոսի ԽԴ.

Ասցի, ՍԷ շինեմ եւ բերդ ու քաղաք ու գարբասնի . . .

Ա՛ւր են Սաղաւսրը երկրի կամ իւրեանց գանձն ի պահեստի.

վերջում) : ցույց տալով միայն 2. անգամ արտաբերելով բնական զույգ
 թվերը և անհարկապես փոխելով դիտարկումը (ընդհանուր 2 և 3 33) :
 Կատարանեան հրատարակել է «Յիշէ դրան աւետարանին»
 սկսած քաղ տաղը որպէս Թրիկի դործ : Ըստ 1617 թուի տաղա-
 քանի աշդ ստանաւորի վերնագիրն է «Թրիկի ինոյն բան աւանցեալ
 փառն սղորմութեան» : Եւ այն վերնագիրն ունի և էջմ. № 281
 2-ր, որից հրատարակել է Զոպանեան Փարիզի № 283-ի համե-
 մատութեամբ : Կակայն աշդ 22-ր ուշ ժամանակի դործեր են,
 և մեզ թուում է թիւքիմացութեամբ : Թրիկին յարակաջուած :
 Եւսի աշդ տաղը դանում է Բերլինի Ա. օտ. № 805 2-ի մէջ,
 որ բովանդակում է Եովսաափի բոլոր ստանաւորները իւր իսկ
 ձեռքով գրուած : Երկրորդ տաղի տներն սկզբնատառերը մատ-
 նացոյց են անուամբ արդէն հեղինակի անունը : Կատարանեանի և
 Զոպանեանի հրատարակութեամբ տներն սկզբնատառերը, կազ-
 մում են «Եովսաափ Մաղադ», իսկ Բերլինի 2-ով «Եովսաափ
 մաղ» : Ունի որեւէ նշանակութիւն «Մաղադ» բառը տակ չենք
 կարող : աւելի հաւանական է պատահականութեան վերագրել,
 բան յատուկ նշանակութիւն տալ, ինչպէս փորձում է Տիրայր
 եպիսկոպոսը : Եովսաափն իրրեւ հեղինակ իւր անունը յիշում է
 կամ ստանաւորի վերջում կամ տներն սկզբնատառերով : Ըստ
 կան ստանաւորներ, որոնց սկզբնատառերի մի մասը կազմում է
 հեղինակի անունը, իսկ շարունակութիւնն անիմաստ է : այսպէս
 251^բ : Եւրէնայի վկայաբանութեան առաջին տներն սկզբնատառերը,
 կազմում են «Եովսաափ», իսկ մնացածներն անիմաստ «մզկդ-
 յեմաղ» : կամ 264^բ : Օձան հանդերձեալ գատառատանին» առաջին
 տները կազմում են «Եովսաափ», իսկ շարունակութիւնն անի-
 մաստ : Այսպիսի մի երեսոյթ տիպի համարել նաեւ «Յիշէ դրան
 աւետարանին» ստանաւորը : աշդ վերջին տները նոյն իսկ Յո-
 փաափինը չեն : Եթէ ընդունենք իսկ, որ նա աւելացրած լինի
 Բերլինի 2-ը գրելուց չեւոյ : Վերջին երկու տունն ասնուած է
 դարձեալ Փահլուլի բնագրին կցուած կաֆաներից † :

Ի նկատի առնելով, որ անունով և մի այլ հանդամանք : «Մա-
 ղադ» : Կատարանեանի և Զոպանեանի միջև արդէն չկան տարբեր-
 ւածքներ :

Վերջին անգամ Կոնստանտնուպոլիսի Կ. Եր. 40 :

* Զույգ թիւեր Եր. 55 : Բերլինի 2-ի մէջ 505^ա : վերնագիրն է
 «Եւսաափ» : Եւ ուրիշ ոչինչ :

‡ «Արարատի» ներկայ № Եր. 200 Այլ փոխ մի զեպր սունի
 Տաշեան իւր ցուցակի Գ. 65 2-ի մէջ : (Եր. 287) : Բերլինի 2-ը «Վառն
 Ծամբերութեան» 266^բ ստանաւորի վերջին երկու տները չունի :

† Պղնձէ քաղաք Կ. Պոլիս. 183 : 51 : Մարդիկ մի անհոգ կե-
 նաք, և «Աղբատար» Թիւնն ու պահքն» քննադատները : Լոյ կընք. 89 :

զազ՝ հազմոյ սկզբնատառերով առաջին երկու տունը (ամբողջի մէջ 3 և 3 տները) Յովատափի անկախ սահմագործութիւն չէ, այլ շատ նման Քուչակի տնունով հրատարակուած խրատական մասի է. և Պա. քառասուններին*։ սրա փոփոխակն է և Տիրայր հպիսկոպոսի Յուսկուածի Գ. «Երատը իմաստնոց» 111—110 տողերը։

Յովատափ.

Մարդ է ի քաղաքն նման, պարբոյաւ է անտառական.

Ե դուռն է այս քաղաքիս սղայաբանք սրբոց, հու կենան.

Զարակաւն այս քաղաքիս ստատանայ է, գոյ բնական.

Զոր գուռ, սր բաց դանու, գողանայ զդանձն հողեկան:

Այլ քաղաք տեսայ տմուր, մէջն դանձ էր անմահական.

Ե դուռ տմուր էր փակած և չարկամ ի դէմ հուզողան.

Գանդրդ, աուրք, աղաւթք նեւ է, խոցսանն զդէքն ամ.

Քուչակ. հր. 84

Հինգ դուռն է ի բաց թողած, զայդ տմուր կասեն, թէ պահէ.

95. Զինգ դուռն ի բաց թողած, զայդ տմուր կասեն. թէ քակէ.

Այս բերդս է դանձով ի լի ու հազար չարկամ կուսմանէ.

Զչարկամս ի յիս ունիմ, զդուռնին դամէնն կուփակէ.

Թաղաւորն է ի ներս նստած, նա զայն ալ գողն կու խարէ.

Տիրայր հպիսկ-ի Զ.

Հինգ դուռն է բաց թողած, թէ փակեմ, նայ, գող չի մտնէ.

Այս բերդս է դանձով ի լի, ու հազար չարկամ կուսմանէ.

Զչարկամս ես ի յիս ունեմ, որ զղըսուիս դամէն կուգիտէ,

Թաղաւորն ի ներս նըստած, ու զգողերն ի տուն կու ձայնէ:

Երկու բանաստեղծներն իրենց բառամթերքով անպայման տանջութիւն ունեն իրար հետ, թէև մտքերով տարբեր։ Բայց նոքա ունեցել են մի երրորդ ընդհանուր աղբիւր. Գրոփ. Մտափ. Сборникъ Прытчъ Бардана. Сп. 1899 աշխատութեան III մասում հր. 44 մէջ է բերում հայհոյութեան գէմ մի քարոզիչ սկսուածք... «յիշոցնատու մարդոյն բերանն դուռն է ելից և մաից սատանայի։ Մարդս քաղաքին նմանէ. ի քաղաքն գանձով խաղինայ. ասկի. արծաթ, ակն, մարգարիտ և մեծութիւն լինի. ի մարդն ասկին հաւատքն է. ակն ու մարգարիտն աղաւթքն է, ողորմութիւն է. պարիսպն է մարմինն, դուռն բերանն է, թաղաւորն հողին է ևն.

Ընթերցողն ինքին նկատել կարող է, որ Յովատափ անպայման, բայց գուցէ և Քուչակի այս քառասունների հեղինակը

* Նախապետ Քուչակի դիւանը. Փարիզ, 1902, էջ 84, 95 —

ձանօթ է այս քարոզի բովանդակութեան: Ո՞վ է քարոզի հեղինակը և երբ էր ազրում առել չենք կազմի: Բայց հայնչողների գէժ կանոնական կարգադրութիւններ է արել Զաղափանից ժողովը 1270 թուին, իսկ նոյն իմաստով Յովհաննէս Երզնկացիներէլ է իւր «Թրատ հասարակաց քրիստոնէից» աշխատութիւնը*: Անհաւանական չէ, որ այդ քարոզն էլ Երզնկացուներ լինի կամ նրա հետևողութեամբ գրուած: Ժամագրագրաբար 22-րդ դարակալութեան տրամադով հնարաւորութիւն չունենք ստուգելու մեր ենթադրութիւնը: Այսպէս, սերեմն, «Առան սղորմութեան» այս ստանաւորը մեր կործինքով Յովասափինն է, բայց փոխառութիւններով և նմանողութիւններով հոխացրած:

Կ. Կոստանեանց իւր «Նոր ժողովածուի»-ի Ա. սրահ, 18 եր. հրատարակել է մի ուրիշ առղ «Հրեշտակն երեկցաւ Յովսեփայ հիւսին» սկզբնաւորութեամբ, որի վերջում իրեն հեղինակ է ցոյց տալիս ոմն տէր Ղազար Ստամպոլցի, «Ծաղկարար անուանի, աշակերտ Յայտինի, այժմուս բնակեալ Երուսաղէմի»: Պրոֆ. Մառ իւր *Изъ свѣдѣннъ поѣздкѣ въ Археологическѣмъ мѣстѣ* բերում է այդ առղի մի հատուածը Յովասափի անուամբ, մատնանիշ անելով նորա կախումը Մանկութեան աւետարանից*: Մանրամասն համեմատութիւնն, արդարեւ, պարզում է,

* ՆոդակաՍ. Ղազար., 1915. Մեր յօդուածը՝ Զաղափանից խոսքեր, 57.

** Մանկութեան աւետարանը՝ Ն. Կապարանի անվանաւանդաններից մէկն է եւ ահագին ազդեցութիւն է ունեցել քրիստոնէական ընդհանուր եւ հայ մատենագրութեան եւ արուեստի պատմութեան մէջ: Հայոց մէջ ընդունուած Մանկութեան աւետարանը տարբեր է նման աւետարաններից, բովանդակութեամբ աւելի մօտ *Evangelium infantium arabicum*-ին, որի ազդեցութիւնը նկատուում է Ղ. քանի մէջ: Իւր հերթին արարական մանկութեան աւետարանը ազդուած է Յակոբոս Տեառնեղոսի եւ Քաթմասի աւետարաններից: Մանկութեան աւետարանի մօտին մեր մատենագրութեան մէջ եղած յիշատակութիւններն ու ձանձորութիւնները ամփոփել է մատամբ պրոֆ. Մառ իւր վերոյիշուած աշխատութեան մէջ, բայց աւելի հետաքնն մամանակների լաօրն յիշատակութիւն ունեն Սաճաւէ Աւեցի (էջմ. հրատ. եր. 76). Սարգիս Զեարեցի՝ Պետրոսի երկրորդ Ձգձի մեկնութեան մէջ (Մեկն. կաթ. Կ. Պոլս. եր. 398), եւ Կանձակեցի (Քիճի 1900. 50) ու վերեւի է յարգելի գիտնականի ուշադրութիւնից: Մանկ. Աւետարանը մի շարք դրիշ անվանաւանդանների հետ ծարգմանում է 2. դարու երկրորդ կիսում: Այս անվանաւանդանի մասին ք. դիւանբապղւս ածա *RE². Apokryphen des N. T.* Hofman եւ *Harnack. Gesch. des altchrist. Literatur. Leipzig. 1893. 15.* Հայ Պարզ., Քանդաքան հայկ. հրն եւ Նոր դար. Բ. Վենետիկ. 1898.

գրութիւնները: Եռօրեայ Բաթումի ուսանաւորների մէջ ապացոյց են, թէ այստեղ մենք դարձ ունենք մի սկզբնաղբի հետ, որ հեղինակը հարկաւոր փոփոխութիւններ է արել, կոկել կամ լոկել կամ մենալով իւր ուսանաւորների և կաթանների անհարթութիւնները: Այդպիսի երեւոյթ չենք նկատում 2-ի այն մասերում, որ պարզ արտադրութիւն է արիշների հեղինակութիւնից, ինչպէս վերաբերում է իւրեաների կամ Աղէքսանդրի պատմութեան մէջ, ի հարկէ այդ փոփոխութիւններն ու արտադրութիւններն այն շահով չեն, ինչպէս մի հեղինակ կանէր նոր գրելիս: Նորոք առաջուց դրում են հաւանորէն և այս փոփոխութիւնները կատարուել են այստեղ արտադրութեան մամուռակ: Բայց աւելի լաւ է օրինակներով տեսնենք:

Մուշեղ Մամիկոնեանին նուիրած իւր առաջին ուսանաւորի 209^ր Ա. Ն. անուն: 14-րդ տան վերջին արդր դրում է նախ «փոխադրել գաւառից պարսկական», իսկ չեւոյց տողի գլխին ցուցադրել է «սփարսիկը եղին փախստական»:

Քառասուն մանկանց նուիրած ուսանաւորի մէջ 249^ր

ա) «Այս քաղաքին» բառերի մէջ ընդգծուածի փոխարէն գլխին դրում է «քառասուն», այսինքն դառնաւորին:

բ) Չորրորդ տան վերջին խօսքերն են «եւ զուր կարգը բերին», ընդգծուածի վերան դրում է «պաղն»:

գ) Եօթներորդ տան մէջ «յիշեց զանուն Փրկչին, շահեցաւ զոյսն և զբարին» տողի վերայ է դրում, բայց ջնջում է և գլխին դրում: «անկաւ նայ ի մէջ ջրին, անբացաւ անանց պահին»:

դ) Փառանառաջին տողի վրայ նախ դրում է «առաջնորդը բահանալին», բայց ջնջում է և վերան դրում «եւ զան զօտոսին» (= դաւառին): Նայն տան երկրորդ տողի «անախանման» բառի ընդգծումը մասի փոխարէն դրում և ջնջում ճրագի 250^ր. Բ. գլխատառով սկսում տան վերջում: «ամս զ'եկի» դրում է լուծաւ: «քում իսկ տողի վերայ «անտեն զ' օտարի», «տարի» բառի վերայ նորից «ամի» դրում:

Նայն երեսին վերջից չորրորդ տան մէջ «ստիկեթի նանդերն», ընդգծումը բառի փոխարէն դրում է «թեհեզ» տողի «շարունակութեան վերայ»:

255^ր. Առաջին տողում «մեզօր իլի» գլխին դրել է «արտառուտի»: Նայն երեսում երկրորդ ուսանաւորի մէջ «բարեխօսեցն յուսոցի», ընդգծումը գլխին դրել է «գղապցի»: Իսկ ամբողջ տողի փոխարէն եղել է «բ' (ն) Առաջանման կարապետի ամէն սրբոց դոք կա ի գրի»: որ ջնջում է:

Այսչափա էլ բաւական ենք համարում ցոյց տալու, որ սո-

քառասուն տարեկան թիվներ են, որ միայն հնդկական կարգ էր տնկ²։

Յովատափը որդեա գրիչ և նկարիչ երկրորդական լինելով հանդերձ, չենք հարգում ուշադրութեան թողնել։ Նրա նկարով դրուած Պրայն երեք ձեռագիր են յայնաի հաստատուն կերպով։ Բերլինի Առ. orient. Quart 805, Ամստրայի Ս. Յակոբ եկեղեցու Յայտմաւորքը և Վիեննայի Միթլաքհանց մատենադարանի № 172 Ոսկեփորիկը³։

Իբրեւ զնդագիր Յովատափ չունի առանձին արժէք։ միջակից միջին իսկ ցած է նորա գրչութիւնը. յահախ ուղղագրական սխալներով. բայց նրախառնուրդ եւք երան Բերլինի Զ-ի համար, ուր ոչ միայն առկա է իւր առկերի և ստանաւորների ամբողջութիւնը, այլ և Յովաննու յայտնութեան նախնեաց մի անյայտ թարգմանութիւն, որ առաջին անգամ նկատեց Փ. Մուրատ, և ապա Սրուս. № 326 Զ-ի համեմատութեամբ հրատարակեց բանասիրական գնահատելի մի ուսումնասիրութեամբ։

Սրուստդէմի № 1455 խառը գրչութեամբ Զ-ի մի մասը⁴ 213° և 238 (238?)—235 գրել է Յովատափ անունով մի գրիչ. իսկ 220°—235°, 227°, 232° 235° Ստեփանոս երէց Քաթաթցին՝ 1692 թուին։ Երկու գրիչներն էլ միաժամանակ չեն գրել, ուստի և հաւանական է, որ այս Զ-ի Յովատափը մեր առաջաջը լինի. գրիչը մի փոքրիկ յիշատակարան ունի ստանաւորով 153°, որ մեր Յովատափի գրելու ձեւն է յիշեցնում։

Յիշեցէք դանիմաստ և խելաց մուր,

Յովատափ ի բարի գործոց աղիկար

² Ընկերացար կարող է ի նկատի առնելու նաեւ ստանաւորների ծանրութիւնները, յոգնածիս զերչում։

Հարկաւոր կլինէր առաջ Զ-ի մանրամասն նկարագրութիւնը. բայց անգի սղութեան դատեալով ստիպուած ենք Յոյնի և մասնաջոյց տնկել։ Մասնաջի զերայիշեալ երկի զերայ. այս կայ համառատ նկարագրութիւնը Յայան. Յով. հերածութիւն եր. Զ. Գ.

³ Յովատափի լրիւնի արտագրութիւններից մեկ յայտնի են երկուսն. քմ. Քաղիւս Զարարեանի Զ-ը. որի մասին յայտնում է պրոֆ. Մաւրիս Իւլ. Լէտսեյ Խոֆքի Եւ Արմենիո աշխատութեան մէջ և Ն. Բայազիյի. Գրիգոր Բաճանայ Տ. Յակոբեանի Զ-ը. Յամար և Տաղարան. Յովատափ սերատարու Տաղարան 94°—179° Լ. Աճ. 1945. 652. Լ. Աճառեանի ցուցակը։

⁴ Տաշեան. ցուցակ. 487.

Եւ դուք յիւր արքայութեն յիշիք հաւասար,

Ողւորմի ձեզ անձամբ ակէրն բարերար:

Եթէ սասուդուի մեր հնթադրութիւնը, որ գծուար չի լի-
նի հաղորդակցութեան վերահսկուց յետոյ, Յովատափի գրչու-
թեան պարտական կլինենք և մի այլ ինքրի համար. այդ Ա-ի
մէջ կայ հայ թագաւորների մի անսովոր ժամանակագրութիւն
յատկապէս Բագրատունեաց շրջանի վերաբերութեամբ, և ապա
մի շարք խոստմեր գրչութեան արտօնութիւն վերաբերեալ նիւթեր՝
թանաք, դրիշ, այլ և այլ գոյներ պատրաստելու և թուղթ նշայե-
լու մասին, որ մինչև այժմ մեզ պատահած այսպիսի խրատնե-
րից ամենից ցնդարձակն է:

Իբրև նկարիչ նոյնպէս բարձր չէ, բայց հետաքրքրական է
իւր պարզութեամբ, ինքնուրոյնութեամբ և ընտրած նիւթերով.
աւարաբաղդաբար ժամանակին առիթ չենք ունեցիլ հետաքրքր-
ուելու, թէ Յովատափի արտագրած և նկարադարգած Աղէք-
սանդրի պատմութիւնը մի խմբին է պատկանում և թնշ կապ
ունի Գրիգորիական — Զաքարեան խմբագրութիւնների հետ: Մեր
ձեռքի տակ եղած սակաւաթիւ լուսանկարներից դատելով, հաս-
տատա ասել կարող ենք, թէ տարրեր են Յովատափի և Զաքա-
րիայի* նկարչութիւնը, իսկ թէ թնշ չափով Զաքարիան հետևող
է իւր ուսուցիչ Գրիգոր Աղթամարցուն, այդ առիւ չենք կարող,
ձեռքի առիւ չունենալով Սր. Ն. 479 ձեռագրից պատկերներ, որ
նկարել է Գրիգորիս Աղթամարցին:

Մեզ համար անանձնապէս հետաքրքրական են Յովատափի
այն նկարները, որոնք կապուած են վկայարանութիւնների հետ,
ինչպէս Յովսիմոսի, Երինէ կուսի, Ներսէս Մեծի, որոնց համար
կենթաներ է գրել և դարդարել բովանդակութեան համաձայն
երևակայական նկարներով, որ 157^մ Յովսիմոս նստած է արձուի
մէջքի վերայ և այնքան է բարձրանում լմինչև գալիսարն իբրև
զկղզի տեսանէր ի մէջ ծովուն, կամ 161^մ նորան մօտենում է
սպիտակ, թևաւոր «գազան մի վայրենի իբրև դուխա և բերան
ն^ր իբրև գառիւծ և եղջիւր ն^ր ո^ւղ գաւչի», որի մէջքին նըս-
տած է Յովսիմոս. Երինէ կուսի վկայարանութեան մէջ դեերի
Քանաւատախք պատկերներ, եղջիւրներով, երկար ահանջներով,
քթի և բերանի միացեալ բացուածքով, որտեղից դուրս են պրծել
երկար ժանիքները, պոչաւոր ելն. (230^մ, 243^մ), Բայց սոցանից

* Զաքարիայի նկարները ճիշայք եպիսկոպոսի սեպտակունութիւն են,
որ լուսանկարել է ասել Մանչեստրի բաղաքային մօտենող. Տ. Յ.
2-ից. առաջ սեպտակունութիւն John Rylands գրադարանի. Արմենիան.
Զաքարիա եպիսկոպոս ևւ այլն. եր 6.

մեմատ. Գրիգորիս Աղթամարցիս, նրա աշակերտ Զաքարիա
Եպիսկոպոս Գնունեաց և Յովսէփ Երզնկա Սեփրանդրի պատ-
մութեան նկարողներ, միամտամտ ա' Լն Դարձում. Արքա-
զան գրքերի մէջ ևս, երբեմն հնում երևան են գալիս պատմա-
կան կամ կենդանական նկարներ, բայց հազուադիւր ժ. Զ. դա-
րուց առաջ ամբողջական գրքերի աշխարհիկ մանրանկարչութիւն
Հայոց մէջ ինձ յայտնի չէ:

Գրեցին Եպիսկոպոս

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՈՏԱՆԱԽՈՐՆԵՐ

1 209^թ. Ա՜ն անուն արարչական, զոր
Որ ընտելեց գողգոթ անձ, յամա
Մի քան դժուար (՜!) պայծառ նորհիւ,
Քաջ և սպիտակ և գոգանաւ:

2 Ի՜նչ և յայնժամանակին
Քաջն Մուշեթ Մամիկոնեան,
Որդի Վաչէ քաջ Վասակեան,
Յազգէ գոված հսկայական:

3 Միջոքն ի վերջինս պա՜մ մանչով
Պարթև հղաւր դուրսդ խեան
Էր բաջասիրտ յառիւծ նման
Որ ի լանէն քաջ գողման:

4 Անէր աշեղ Զիյինք նրման
Ոչ գողարէր ի մէջ մարդկան
Էր ահրնկէզ պաշտն նրման
Որ պատառէր մարդ և ձիան:

5 Մեծն Լեւոնք անբարբաղան
Չնա՛ւ Երզնկայի հայ հեծեկեան
Թաղաւն Պապ Արշակունեան
Խիստ մեծ շքեց պաշն նման:

6 Ի՜նչ գալ գալ յայն պարսկական,

Քաջն Մուշեթ ամբարաւառն
Չ մնաց գալ յայն հայկական
Կարեց պաշտ յառիւծ նրման:

- 7 Ո՞ւր գնուր ի յեղեղան
Անասելի մ՜ոք ջարդեցան,
Սրոյ ի կեր ետ դա՞մ
Ջարդեց զբիւրսն (Տ!) ո՞ւն:
- 8 Իսկ զթագունիքն և զայլ ծառան
Պահեց Մուշեխն սրբազան,
Յուզարկեց առ Շապուհն արքայն,
Շատ զովեցօ (Տ!) ի մի բերան:
- 9 Կռչեց Շապուհն զհաւերն Ալան,
Եւ անթիւ գաւրք պատրաստեցան,
Տարածեցան ի Հայաստան
Եւ խրոխտային զ՝ա աւերման:
- 10 Քաջն Մուշեխ չէր համբերել,
Կռկէր երթալ ինքն միայն,
Թ՛որն Պապ շտայր հրաման
Մանուլ ի մէջ պատերազման:
- 11 Դարձեալ կռչեց զո՞րն ներսէս,
Ջաղաւթն էառ իւր աւզնական,
Յիշեց զանուն արարչական
Քաջ ընկերս քն յասպարիսեան:
- 12 Զօրացն որ իրար խառնեցան,
Քաջք ընդ քաջի պատանեցան,
Գոչման փոզոց բ՛ կողման
Հայնէ ձիոց և աղեղան:
- 13 Իրբեւ ամբոց որոտացան,
Եւ կամ անդուգք պատանեցան,
Ճայթմունք, դաւփիւն և խրխնջիւն,
Որ լսելիքն խլացան:
- 14 Քաջքն հայոց խիտա ճոհեցան,
Հնձեն զպարսիկք զեւ զարտորայն,
Լցան շատ գաշտք մօօք մարդկան,
Պարօթիկք հղեն փախստական:*
- 15 Քաջն Մուշեխ զարմանազան
Հար նիղաւիաւ զթորն ** Ալան,

* Ենադրի մէջ՝ տողի վերայ գրուած է «փախչել զարեացն պարսկական», իսկ տողի զիսին, ինչ որ տպուած է գերեւ:

** Տողի վերայ գրուած «զղուխ», իսկ «զթորն» սորա զիսին:

Եւ ոչ կապան զնայ ի լման,
Այլ ցոյց զիւր ուժն մանկասե՛ն:

16 Եւ եմ Մուշեխ Մամիկոնեան,

Զոր խնդրէիւ ի ախոյեան:

Այլ երթ, զնա դու ի Ալան

Ա՛հնէ զթ՛ս անեղ արքայն:

17 Հանցեղ էհար և հալածեց,

Զանասելի զաւրքն որ եկան

Հանց որ Շապուհ խրախուսեան

Դարափուլ մտեալ և աղբեցան:

18 Ուրախութ՛ք ի յետ դարձան.

Հայոց ա՛ն տմեն ցնծան.

Թորն Պապ Արշակունեան

Եւ հր՛պն պարթեալեան:

19 Քաջն Մուշեխ Մամիկոնեան

Նեղ էած զա՛ն Պարսկաստան

Եւ ի քաղաւմ ժամանակեան

Անժախ պահէր ըզհայաստան:

20 Բայց պիրա և սոպո ազգս անհնազան

Աւրինազանց էր մեծ արքայն.

Սպանին զեղով զա՛ր ներսէս,

Զմարգարէ ա՛րն ի լման:

21 Յետոյ ասեմ զքաջն Մուշեխ,

Որ աւրինաց էր հընազան,

Թէ ռնց նկնդով տարան ի տան

Եւ խոցեցին ի մէջ առեան:

22 Կալով ասէր ի յանդիման.

Թէ այս էր փոխան իմ քաջութե՛ն,

Որ փոխանակ դաստառակեան,

Սրով սրբէի զքրտինքս արեան:

23 Վ՛ս ազգիս քրիստոսական

Է՛ր ոչ մեռայ յասպարիսեան,

Դեռ ա՛հութին էր ի բերան

Սպանին սրով զաղթող վկան:

* Տողի վերան գրուած զգլխն ա՛նեան, իսկ անդի տակ զաղթող վկան:

24 Ձանգ աղանձի գանգ սրբազան,
Ըզնովանափն անարժան
Դու յիշեցէր թափի բերան
Տ՛րն յիշէ զձեզ յարքայութեթի

2. քանի որ այդ խոսքն

1 Սուք անխարհի Հայոց մեծին
Բերանք եղին պատճառ չարին,
Անհնազանդ միմեանց լինին,
Զ՝ Հայոց աւերեցին

2 Զի յանձանէ քաջ Մուշեկին
Սարսէր ամէն մէկ ի տեղին,
Եւ գողտլով աղանջին
Թէ մի գայցէ մեր անխարհին:

3 Շատրու կայսրն խրոխտացին
Եւ Արամայ քաջքն ի նմին
Խրոխտ գողտլին յանէ քաջին,
Եւ շատ պարգևք խնայանային:

4 Եւ զիս զիս քաջ հալածանքին
Սարսաղացի ի գողտլութեան
Թաղարն Պատ Արշակունին
Եւ տ՛ր ներսէս մեծ պարթևին:

5 Զի ի սոցոյ ժամանակին
Մարտի մարդ ոչ գտանէին,
Ամենեքեան բարախ կային,
Քաջն արարատ ի միմեանցին:

6 Երբ որ հեծնայր յիսր անկողնին,
Եւ ձեռն աննայր գործը երկայնքին,
Պարխաղ և բլուրք հարթ լինէին,
Յանէ խշտան քաջ Մուշեկուն:

7 Զորեր կանխուէն երկայնութին
Սրբն անարածէր մէջ հեծելին
Անհնար թէ մարդ յանջին գային
Զի անարածքն հերձէին:

* Այս տարոյշ ստանաւ որք որովհետեւ տեղի մարդ տաւերով եւ տանաւ զձերի մէջ, զձից գործ գրել է մի տուն եւ ի նկատ շատ լայն էին, որ յետոյ տեղի է. Ն 2 ստանաւ որի մէջ, 11-րդ տունը:

- 8 Ձին էր սպիտակ անեղագին
Սմալակ նման ուշկապարին
Տեսողքն յանէն մեռանէին
Ձի պատառոդ էր գազանին:
- 9 Քաջքն Հայոց միաբանին
Վէ՛սն չարեց թգ՛րին
Սպանելու խորհուրդ արին
Գողթած հսկայ քաջ Մուշեխին:
- 10 Շատ վատտակեց քաջն ի լման
Ոչ պատուեցաւ ի յիւր նման
Այլ զետ անպետ մ՛դ և անրան,
Սպանին, այլ և իւրեանք կորեան:
- 11 Յետ շատ լալոյն սղթերգական
Տարան ի վանան Դլական
Որ էր նախնեացն իւր դամբարան
Ձին մեռաւ յետ երեք աւրեան:
- 12 Ով որ ասէ զհայր մեղան
Յիշէ զմեղ յիւր աղաթեան,
Մի ի թարիչ հագուց մարդկան,
Լինի մեղաց իւր քաւարան:
- 3
- Վէ՛ս մեղաց մեր մահացու
Սոփին եղաւ մեղ անարկու
Զօրն կանցնենք մեր ի յանու,
Պահ ըստահու կուտանք մահու:
- Բայց յուսանանք ի տ՛իւր նորու
Եւ յօղնութ՛ի ս՛ր քաւարանս
Զողորմութ՛ին անքաւ հեղու,
Փրկէ զգառինս ի գալկերու:
- Ի մէջ՝ վշտաց ենք տաղնապու
Սարսեւոյ զնդաւ երկիր՝ նորու
Լսենք զաներն Էսպերսու
Խնուդ, Բաւեմ, յմերձորմուսու
Դերջան Բարեւոյ և զՄշուսի բարձի
Բաղէշ, Կեղի, Արդնկանու,
Անաւարտ արին, բազում հեղու,
Շատ խորխտային Սերաստիու:

Աջողութիւնս քառասուն զմեզ
 Էհար զխոնարարն ի Համիթու
 Եկեալ փախուց զչարն ի միջու
 Բայց չկարաց սպանելու
 Պատրաստեցան ի գալ տարու
 Աւեր ամէլ երկրի նորու
 Վիշան էր քաղում Եփատափու
 Փառք տանք ահմենք զհայրքն ընդ հողու

4.

315^ա Եայտնի եղև սիրն (ս) ի լման
 Յաւարտ թխախ զոր զրեցան
 Սերաստիայ տեսուա ցանկան,
 Խոճայ թմբ աղնւական
 Աւնի քաղում քեզ պատասխան
 Բայց այս չափովս զրեցան
 Ինձ յիշատակ առ քեզ մնան
 Յիշել յաղօթ քո մաղթական
 Վարդի նըման պայծառական
 Ի մէջ ծաղկաց ես աննման
 Դու համասփիւռ ծաղկի նման
 Ենոր՝ ահ քեզ ցանկանան
 Առիւծ նման արիական
 Մեծամեծաց ես սիրական
 Հնազանս խոհեմ ես բնական
 Ամենեցուն ես գովական
 Սիրտս սիրեց զքեզ բնական
 Աչերս քեզ կարաւա մնան,
 Գլուս սիրով և տենչական
 Զքեզ հարցանեմ ես յարածամ
 Անուշ զրուց պլալուլ նման,
 Թութակ, զումրին յճւր կու մնան
 Զմայլեցաւ խելքս իմ անբան
 Սիրտս իմ սիրուա ծովն ծփան
 Բանքդ են բարի զետ պալատան
 Լեզուդ շիրին շարքի համ տան
 Բարով կենաս առողջական
 Քո սիրելեօքդ ուրախական *

* Այս քառի տակ «միտքան»:

ԽՐԱՏԱԿԱՆ—ՀՈԳԵԻՈՐ

5.

267^թ Տ^ր իմ զղած, Ա^նժ բարի
Եւ խնամող ա^նժի
Տուր իմ կամացս առնել բարի
Քստ սրբութ^են պատւիրանի

Հողիս ցանկայ երկնաւորի,
Մարմինս ղեխեալ կայ ի տղմի,
Զիս մի թողուր ի կամս մարմնի,
Հանէ ի լոյսն քո բարի

Շատ ջանացի գործել բարի
Կապեալ է շարն անհնարի
Ազատութ^ի ի քէն լինի
Փրկել զհողիս մարմնոյ ախարի

Քեզ յանձն առնեմ ա^նժի
Պատճառ բարոյն ի քէն լինի
Զի դու հողաս զպէտս մարմնի,
Անմեղ հողիս քե ազատի

Ի քեզ եմ յոյս ապաւինի
Այլ հար չունի ի յ^ա ի
Դու ես բժիշկ ա^նժի^ք
Հողիս ի քեզ յանձին լինին

6.

Վ^ա հողոյ ոտանաւոր. տն ժ^ր.

1. 295^թ Յերես անկեալ արտասուալի
Կոծեմ ըզանձն (Յ) իմ սգալի
Եւ պաղատեմ զէմ Յ^ի,
Վ^ա մեղացս անբուժելի

2. Որ խիստ անկեալ եմ ի տղմի
Մինչե զնաւ յալէկոծի
Եւ հուն մեղացս ոչ երեի,
Եւ ոչ կայ տեղ ապաւինի

* Հեղինակը մոռացել է պատիւը ղնելու, գրուած է «ամի»

3. Վայ ինձ և իմ ծնընտեան աւրի.
Չարեաւք զկենքս իմ անցուցի.
Ի սուտ կենցաղս մտլար կացի
Եւ զանանց փառքն ոչ յիշեցի:
4. Այս կենքս խափ կուտայ յայտնի,
Որ սայ հանէ զդործիւ բարի
Եւ ով զեւտ զիս մեղաւք զեխի
Սատանայի առակ լինի*:
5. Սուտ մեծութի ցուցնէ ընչի
Չարն պահէ յերերմի,
Ջի երազի պէս ընտալի
Եւ ոչ ձգէ զմահն ի մտի:
6. Աւաղ ի յաւր հողեորի,
Թէ խիստ անճարակ խղճուկ լինի.
Քանի հղաւք մանուկ արի
Ողորմագին կու տատանի:
7. Փրկիլ ջանայ ոչ հասանի յմիջ
Պահ ի պահու յուժէն քակի,
Ոչ ճանաչէ զտուն և զտեղի քանաթ
Մի և ըռգակ անպիտ թվի ուր զԶ:
8. Երես շրջէ, աչքն ընտալի,
Տեսնու զհրեղէն հշկ յայտնի,
Դողայ ոսկերկն և սարսափի,
Ի տեսլենէն լեզուն կապի:
9. Սիրան** ու տրիւնն սղառի,
Աչքն ի լուսոյն կու պակասի,
Տատանելով հողին քակտի
Միայ*** անշունչ և պշգալի:
10. Այն աղաղակ, կոծն որ լինի
Հողուն, մարմնուն շահ մի չունի
Եւ թէ բարի դործ մի ունի,
Փրկէ զհողին ի զեհէնի:
11. Կամ թէ քանի սիրուն լինի
Ա՛յ պահ չթողուն յիւր տան միջի,

* Հողի վերայ վերջին երկու բառերի գլխին դրել է աստուծո տանիք:

** Սորա գլխին ասին:

*** Այս բառից առաջ լինի և քմարտնք և ցնցելէ:

- Մերկացնեն ի հանդերձի,
Եւ տան բաժին մի կտաւի:
12. Այլ և ասեն ամսոսալի,
Փթթի կտաւն ի մէջ հողի,
Տանէն զընեն ներքե հողի,
Անցօր հետն ոչ երևի:
13. Վայ ինձ ես ինչ լինիմ յայանի
Մեղօք լցեալ ազգի ազգի,
Մուլութ՝ զկենս իմ անցուցի
Սարսիմ յաւուր* դատաստանի:
14. Բայց նոյն ի տ՛րն յուսացի,
Ամենայնի նաչ ողորմի,
Վասն զի հեղ է ե բարի,
Մեղաւորաց դարձն կամի:
15. Այլ աղերսեմք արտասուալի,
Ո՞ւ պղտունիկ Բանանացի
Զեա մաքսօօրն ի տաճարին,
Դղայ ի մեզ տ՛րն բարի:
16. Նոյն կամ ո՞ւ պաւաղակի
Տայ ժառանկել ըզհայրենի,
Կամ թէ փշրանքն մեզ հանախալին,
Որ ի սեղան կենաց հացին:
17. Սովեալ հողիս մեր կերակրի
Եւ ծարաւեալքս զովասցի,
Մի անգամ ով արժան լինի,
Բազցր տեսուն տ՛ն Յի:
18. Էին տացուք փառք ք՛ի.
Ահնենք զհայրն ս՛ր հողին,
Ով որ ասէ հայր մեր յերկին,
Տ՛րն տայ իւր արքայութիւն:

7.

Կ Ա Ֆ Ա Յ.

1. 296^p Աշխարհիս սահմանն է հանց, հետ լցի ու հետ թէրենայ.
Կու թեթեցնէ զիր բեռն որով դո՛ւ շալկել կարենայ:

* Այս տողի առաջին երկու բառերի տեղ զրուած է եղել տողի զերայ «հողամ գաւրն», բայց ջնջել է եւ «սարսիմ յաւուր» գրել:

- Մտիկ դու հուսանն արայ, որ արագան արոցն շինէնայ,
 Որ մէկն երթայ, մէկն գայ, իր բանն պաթալ չի մնայ*:
- 2 Աշխարհիս սահմանն է հանց, հոս խարէ գմարդն ի բնէ,
 Գիշեր ու ցորեկ արայ, հայ հասար մուրատ ի սրտէ,
 Նայ գիրկ ասի ամէ, շահ ուղին և գմանն ոչ յիշէ,
 Անկուման մահն հասնի, պէմուրատ հասրաթ** հոս հանէ:
- 3 Ասիս սահմանն է հանց, ումէտով է մարդն ի լման,
 Յեղ ու ցեղ թատպիր կայնէ, հայ հասայ մուրատս ի լման,
 Տիմար է և միտ շայնէ, թէ խարող է կենքս ի լման,
 Չասէ ով հասեր մուրատ յԱդամայ ի վեր, որ եկան:
- 4 Ասիս սահմանն է հանց ով ծնել ի մահ կու գնան,
 Պահիկ մի ուրախ պահէ, յետե շատ ի լաց կու կենան,
 Պալաքն եփ ծօի մարդուն կու փորէ ցեղ ու ցեղ դարան,
 Բանի պատրաստիլ ջանա անկուման աշնէ քարարան:
- 5 Ասիս սահմանն է հանց, յԱդամայ ի վերջ որ եկան
 Ասէ հայ մուրատ հասնիմ, պէմուրատ ի վար կու մնան,
 Չինչ թռչնոց զծար թևին, եփ փետին զապուն կու լինան
 Հանց դիհաց աւեր ամէ***, որ շինու այլ ճար չունենան:
- 6 Ասիս սահմանն է հանց, դեռ չեղաւ, որ չեա դիտացեր,
 Հզար թ'գր, իշխանք ցեղ ու ցեղ ոսկով դարպսեր,
 Անթիւ անհամար ըզգակ շատ քաղաք լցեր և բերդեր
 Երբ հուքմն մահու հասնի, անճարակ և խեղճ դեզերեր†:
- 7 Ասիս սահմանն է հանց, կու դատի ինչուի լիբիկուն
 Դնէ մեղք ի վրայ մեղաց, գանձ ժողվէ, աշնէ մեծանուն,
 Չգիտէ վաղն ինչ լինայ, բունն ամէլ անշափ մլքերուն,
 Ով ուտէ և մեղք գործէ, ժողովողն տայ պացրխուն:
- 8 297^ա Ասիս սահմանն է հանց, մի կենար, եզրայր, ի յերեր,
 Սատանան հնարք առել ի բարի գործէն զրբկել,
 Բայց ով տիրական բանին է լսեր, բարուն տիրացել,
 Մալի, գանձի մի ցանկար, գաւր մահուն մտաց մի հանել†:

* Լուսանցրում այս տան զիմաց նշանակուած է «չ» որի նշանակութիւնը չեմ հասկանում:

** Այս բառի փոխարէն տողի վերայ մի այլ բառ է գրուած եղել, բայց չնշել է, չի կարգացում:

*** «Աւեր ամէ» գրուած է տողի զլիսին, տողի վերայ եղել է «խոտէ գմարդն», որ չնշել է:

† Այս տան զիմաց լուսանցրում նշանակուած է «չ»:

- 9 Առաջին սահմանն է հանց, միայն արաջ գրաց բաներուն,
երանի տայ աղքատաց, թէ նոց է արքայութիւն.
Եւ վայ մեծատանցն առէ, որ չափն բաժին իր հոգուն.
Դժար է հաղարտութի, պաղարկել է քնկեր նորուն:
- 10 Առաջին սահմանն է հանց կու պահէ զմարդն ի յիրեր,
Իսկի հաւատալ չէ պարտ, իմաստունք են դատ խօսեցել.
Գնայ, միամիտ կացիր, դար մահուն մտաց մի հաներ.
Աղաթք և ողորմութ՝ զգոխէն իսկիկ մի վախեր:
- 11 Առաջին սահմանն է հանց, զինք սիրել կուտայ բնական.
Անուշ և քաղցր թվի կերութում, ուղէ ցանկաւան.
Զբաժինն Ա՞յ հանէ և յերկուք բաժնէ դոր ման,
Զկէսն աղքատացն առեր, կէսն աղալ հալալ կու լինան:
- 12 Առաջին սահմանն է հանց, զեւհրազ է ցնորական,
Շուտով անցնի երազն և բազում է տեսն ի լման.
Թէ քաղցել է հաց տեսնու, թէ ծարաւ ջուր ոչ զովանան.
Երբ որ դարթեցաւ ի քնուն, խիստ դաղարկ և շահ մի չկան:
- 13 Առաջին սահմանն է հանց, մի սովտար, ով մարդ բանական,
Քանի միտք ի յԱ՞ծ պահեա, նայ հոգիդ բարեւար կու ցնծան.
Եւ թէ հեռ մեղաց դատիս, սատանաք և դեք կու խնդան.
Տանին զմեղաց պատճառն, որ որդանքն ի հոն դարբանան:
- 14 Առաջին սահմանն է հանց, կու մաշէ զմարդն ի ցնոր,
Գնայ, մի աւտալ զմայ, իր ամէն բաներն է ժխոր.
Զաւոց մեղք դու մի քննիր և սիրէ զԱ՞ծ դու բոլոր,
Մանարն և ուղիղ կացիր, որ լինիս անաւն փառաւոր:
- 15 297⁹ Աշխարհիս սահմանն է հանց, չի թողուր զմարդն բոլոր.
Յանկարծ գիպւածոյ բերէ և առնէ զինք շուր մոլոր,
Զանայ ու բարի գործէ, քանի բախտն բերէ քեզ ոլոր,
Թէ չէ եփ քակէ զչարխն, չաւղնէ *ա ճիտաւոր:
- 16 Առաջին սահմանն է հանց, Աղամայ է տ՛ր պատուիրել
Երբ շրեցիր(ճ) բարուն, պարտ է քեզ քրտամք շարչարել,
Հող էիր և հող դարձիս, զի շարին բանին լսեղեր*.
Յեա վեց աւուր մարմնանում, և առնեմ զքեզ գեր ի վեր:
- 17 Առաջին** սահմանն է հանց, կու խարէ զմարդն ի լման,
Միտք արայ և զիտացիր, ուստ եկին և ուր կու գնան
Խիստ նեղ և բարակ կարմունջ և ներքոյ զեա ծով կու ծփան.
Զեա կուր նշգանեն զջուրն և խփեր են զաչքն ու կուզան:

* Այս տողի փոխարէն գրած է եղել իրրեւ երրորդ տող. «Գնայ անմեղիսուն կամօր, հող էիր եւ ի հող դարձիր» որ ցնջել է ամբողջապէս:

** Բնադրում «Ա՞յ» յուսանցքում «չ» նշանակուած:

- 18 Աժիս³ սահմանն է հանց, յուսացիր ի տ՜րն ամէնի,
Բարու դու առաջք եղիր, որ Ա՜ծ ի գործդ հաճի.
Գնայ ի գերեզմաներն, միտք արայ, թէ յինչ նմանի.
Քանի սերտ յԱ՜ծ պահեա, նայ հոգիտ մեղաց կու մաքրի:
- 19 Աժի (s!) սահման(ն) է հանց, ով ծներ ի մահ կու գնան.
Ո՞ւր քաղաքի նման, որ երկու գրունք ունենան.
Ծնար ի մէկ գունդին եւ, մերկ յԱ՜ծ եկիր անցական.
Մէկ ալ դուռն է մահուն աւրն, որ մերկ ի դ(ս)նէն ի տա-
պան⁴:
- 20 Աժիս սահմանն է հանց. էր դատիս դու ցնորական.
Այս կենցաղս անուշ թվի, բայց ցաւոց տուն է բնական.
Փառք տուր և տ՜հնէ զԱ՜ծ. մի երկբայ լինիր դիւական.
Դու զքս մեղքտ գիտես. Յովասափ, այտոր ես արժան:

305^ա

Տ. Կ Ա Յ Ա Յ

- 1 Յիշէ գրան աւետրանին իմաստուն կուսանքն որ կարդան
Պատրաստ և արթուն կացին, լապտերաւք մտան հարսնարան
Իմարս ոչ պատրաստեցի իւզ հոգոյս ինչ ի պիտեան
Վախեմ արտաքսին զգիրիս. երթ ի բաց անպետ և անբան:
- 2 Ողորմած յ՜ս ք՜ս, դու լայ գաղտս հոգեկան
Արտաւաւք վառել զլապտերն իմաստ(ն)ոց⁵ կուսիցն ի նման,
Պայծառ լինել հանդերձիւ, զի վախեմ բանէն տիրական.
Է՞ր մտեր այսրէն գերի, եփ շունիս հանդերձ հարսանեան:
- 3 Վերայ այդ բանիտ եզէ ես նման ի դարտակ սեղան
Զի առանց հացի սեղանն անաւգուտ է ի բաղմական.
Սեղանն բարեաւք լցած կերակրիլ ամէնն յաղենան
Տ՜ր տուր հաց կենաց առատ, որ հոգիս բարեաւք լիանան:

³ Ընադրում «Աժի» (Տ-րդ տան աւաշին տողում «ամէնի» զվինն գրած է «կենդանի»:

⁴ Այս տունը գրեթէ բացացի կրկնում է Յովասափի «Վասն լի-
նելութեան» մեծ քերթուածի էջ զվին մէջ:

281^ա Առաւել երկու գրամբ քաղար նմանին.

Մինն է որ ծնւտեան եւ մինն մահին

Ի ծննդունէ գառաքկ մերկ կայ յաշխարհի

Եւ ի մահու օրն Յովաս ք ելանի:

⁵ Զում «իմաստաց»:

- 4 Այլ տես զկամաւոր աղքատն Ալեքսան, մ'դն ա՛ծական,
Թէ ոնց անարդեաց զփառքն և զզանձն անցաւորական:
Պոնարն և ուղիղ սրտիւ յուսացան ի տ'ր բնական,
Յանանց թ' զբուծե՛ն հասան ընդ ս'բս ա՛մ:
- 5 Սատանայ է տուն շարի, կու ձգէ դսերմն տնկական
Ասէ, թէ հպարտ կեցիր, զարդարէ, որ քեզ ցանկանան:
Անուշ կեր և խում արալ. յա՛խս չկայ քեզ նման:
Գնալ բռէ զմարմինսն, որ որդունքն ի հոն զօրանան:
- 6 Ասլալ քան ըռզակ և մալ բարութ' ի է խիստ պիտեան
Բարեաց եփ լինիս պատճառ, սատանաք յամօթ կուլինան,
Կովոյ ժամն երկաթն է լաւ, քան զսակի և գանձ պատւական,
ա՛խս իմաստութ'ին է բարի, քան զզանձ անցական:
- 7 Բարի ցորեան զայ(ն)² գովեն զեղեցիկ, որ հաց լինենան
Եւ ոչ թէ բարի արտ է և գնաց, որ փուշ լինենան:
Անչաք ի բարի մ'դէ, զեռ զերիս անհամ կուլինան,
Տ'ր դու տուր զքո բարի, ո՛պ քո կամքս լինենան:
- 8 Մարդ է ի քաղաք նման պարբսպած է անառական
Ե՛ր դուռն է այս քաղաքիս, սգայարանք որ բաց կու կենան
Զարկամն այս քաղաքիս սատանայ է, գող բնական,
Զոր դուռ որ ի բաց գտնու, գողանայ զզանձս հողեկան:
- 9 Այլ քաղաք տեսայ ամուր, մեջն գանձ էր անմահական,
Ե՛ր դուռն ամուր եր փակած և շարկամն ի դեմ կու դողան,
Պահնորդ՝ տուրք, աղաւթք նետ է, խոցոտեն զդէքն սա՛տյն
Մակար կամ Գրիգորիոս և սրբոց մարմինքն յայս նման^{2*}:
- 10 Զայն ձին ոչ ասին աղեկ, որ ոսկով է սաղքն ի լման,
Այլ և քաջաշիրտ, ուժեղ ոժքնդակ ձին է գովական:
Մի գովեր զզանձ մարդուն կամ զուզակ անթիւ անցական
Այլ զխեղքն և զիմաստութ'ինն և զհանճարն և զգործն ի լման:
- 11 Աղքատսիրութիւնն ու պահն ու աղօթքն ընկերք են իրե-
րաց.
Սիրէ զադ իրեք բանիկդ, որ փրկիս ի մեծ տանջանաց.
Մի զմարմինդ ի ձեռքդ առնուլ, հայ գնաց օրերդ ի ձեռաց,
Այս օրերս որ մեք ունիմք, հայ հատաւ և այլ չի մնաց:
- 12 Զարթիք, մի անհող կենաք, դուք զմեղաց աղան լուացէք,
Աղքատաց ողորմութիւն և այնով զձեր մեղքն քաւեցէք:

* 2-ր չղայք:

** Ա. Քերտրդ և Լ. Խնկերտրդ աների մասին տես այդ յօդուած եր. 235:

Այս բանս աղեկ զոր ասացիր
Ապա հողոյն շահ մի չունի
Զքնատի զրուցն Յովասափին
Ասալ մինչև վերջին լինին

+

Ո՛նց չես խղճալ աղամորդուն
Չես անհաւատ հետ ջնուանուն
Քաւսէ քաղցրիկ անուշ խօսուն
Մխիթարէ և աւեր պացխուն՝

Դիշեր չունիմ հանկըստութիւն
Ծփամ քան զնաւ ի մէջ ծովուն
Յորեկ սահուն և երերուն
Ինչպէս ելնեմ հետ քեզ ի հուն

Դու համասփիւռ ծաղկի նման
Ընորք տւեալ խնայութե՛ն,
Ամէն տարախ բժշկարան,
Եւ քո տեսուա շատք ցանկանան

Տունկ նշենի և ձիթենի
Քաղցրաշնչաւ արմաւնի
Դու ես պատու անմահութե՛ն
Աշխարհ ամէն քեզ փափարի

Սպիտակ երես և թուխ աչեր
Ուներն ի նմալ համար կապեր,
Քաշայնման ևկեր ծներ,
Ես քո տեսովա եմ խնայացեր

Չան կեռ ու մեռ ուներն աւեմ,
Թէ զճօճալ փղին պատմեմ,
Մասնէհարերուն զորն յիշեմ,
Աչօք ունօք զրուցն յայանեմ

Մեր աշխարհիս այս անցանի
Սիրէ զսերըն հողելի
Արբած նման ես յիմարի,
Ա՛յ, Յովասափ Սերաստացի

* Այս տան ղիմացը՝ լուսանցքում՝ չիք:

3

Վարդենեաց մէջ տեսայ նստեք
 Վարդեր շարեր կլափն ի վեր,
 Կամար ուներ ու թուխ աչեր
 Ես քո սիրովն եմ հարրեցեր:

Կաքուռ նման էր խառուտեր,
 Քան զսիրամարք պայծառացեր,
 Վարդի նման էր վառվռել,
 Անգին գոհար էր նմանել:

269⁶ Կանչեց արեկ իմ սիրելի,
 Եկ և այսաւր ուրախացի,
 Սիրտն է շւար, ես գիտացի,
 Շատ դամ ունիս ի յաշխարհի:

Զայախն իլի հառւր ի յիս.
 Վարդ՝մ յերեսէն ետ ի ձեռիս,
 Ուրախացիր վաճեց իմ սրտիս,
 Ես քի դերի յաստնւորիս:

Ասցի սուլտան ես աշխարհի,
 Քան զփառիշա՛ն մէջ հեծելի՞.
 Քո սիրելեաւքս ուրախ կացի,
 Զի ոչ մոռ(ն)աս* ի յաշխարհի:
 Ինձի պացխուն երես կրկին,
 Թուխ հագնելուս սիրտս խոցին.
 Կամքն է ա՜հլ արարողին,
 Ասանց ն՛ր բան չի լինին:

Զաշխարհիս շահըն յիմացար,
 Այ Յովասափ խեղճ և յիմար.
 Գնայ աղօթք արայ յերկար,
 Այ մի նստիլ անհող ի վար:

4

Այսաւր տեսայ զինք զարդարած,
 Յիս հայեցաւ*** վերաց վերաց,
 Սրտիկս եղև յիրմէ խոցած,
 Ոչ կենտանի իւր ոչ մեռած†:

* Զ-ում «հեղելի»:

** Զ-ում «չմոռաս»:

*** Զ-ում «հայեցո»:

† Այս տան զիմաց, խոսանցքում «փա» նշանակած:

Դարձաւ երես պատասխանի.
«Յէր խոցեցար, խեղճ և գերի,
Իմ սիրտս ի քո սիրտս կայրի,
Հապալ գքս սերքս փորձեցի»:

Ասցի թէ դու նենդես ինձի,
Չես կնքած ի յաւաղանի,
Հոգեկս ելաւ ի նայն ժամի,
Հինչու գրարբառքս լսեցի:

Դու ես ա'ն և դո՛ւար անդին,
Քան զպայծառ վարդ յառաւօտին^{**},
Չէ բերել մարբն կողածին
Քան գքեզ անուշ պտուղ բարի:

Ի քո պատկերն ով որ նայի
Կամ անուշ խօսքս ում հանտիպի,
Աշխարհս ամէն իր կու թվի,
Անմահանայ յաստնաւորի:

Այ Յովասափ մեղաց դերի
Անմահութ' ի ա'ն լինի,
Սէր աշխարհիս շուտով անցնի,
Զուր մի գատիր ի յա'ն ի

5

Սիրուն ես քան գնճեկնի
Մեղկայծաւալ^{***} գարմանալի
Խելքս դնաց թմբած կայի
Եւ ոչ գիտի, թէ յուր էի:

Յիս նայեցաւ՝ ողորմալի
Անուշ խօսք սիրտ ես ինձի
Ապալ թէ խելք ի վրայ բերի
Տեսի նման քոյոր լուսնի:

Ասցի խօսէ հոգու հոգի
Շունչս հաւաւէ՛ օնց գքեզ տեսի,
Անմահութ' և պտուղ ես դու,
Որ չէ տեսիլ աչք հողածնի:

Ամէն ձեռվս ես հրեղինի
Քան զփատիշա՛ն մէջ հեծելի
Պայծառ ձեռով սիրամարդի,
Մուշք և ամբարբ հաղով իլի:

* 2-ում «ելո»:

** 2-ում «յառաւօտին»:

*** 2-ում «մեղկայծաւալ» այս տան դիմաց քիչ:

† 2-ում «նայեցաւ»:

†* 2-ում «հաւաւէ»:

Ճերմակ ու ճոխ խիստ կու ճոճի,
Անդին գոճար կու ճաննի,
Աչքն է ծովեր, վարակերն ոսկի
Շատր են արեր քեզի գերի:

270^m Խեղ՝ Յովասափ ինչ աի լինի,
Մուր յիմար Սերաստացի,
Արտորայ ե թափէ զգինի,
Սեր աշխարհիս շահ մի չունի:

6

Այսաւր տեսայ մէջ պաղչային,
Չէտ խան հատեր ի դեմ վարդին,
Նորա սուրաթն էր խիստ պայծառ
Քան զվարդն ի մէջ կոկոնին:

Աչօք ունոփն արու ինձի.
Արեկ առիս, իմ սիրելի.
Չկարացի տալ պատասխանի,
Չանուշ բարբառն՝ երբ լսեցի:

Ասցի, սիրուն քո ստեղծողէն,
Մէկ վարդ մի տուր քո պաղչայէն.
Ասաց. վախում պաղչապանէն,
Հանէ զպլպուլն ի յարեւն:

Ասցի. անշափ ջանք պլպուլին,
Որ տիրանայ պայծառ վարդին,
Յնծայ, դնէ ի վրայ սրտին,
Ուրախանայ առանձնորի:

Չէ թէ ունի վախ ի մտին,
Ոչ վախենայ ի յիր փշին.
Հասրաթ ունի ի դեմ վարդին,
Ֆիրդան կանչէ յառաւառին:

Կամքն է ա՜հեալ ըստեղծողին.
Հասօ ի պլպուլն մութատին.
Բայց մի մոռնալ դահ արարչին
Եւ մեղադրել Յովասափին:

7

1 Փառքն և դհամբաւն լսեցի.
Եկեալ, տեսի զնայ խնամալի.
Էր քան զլուսին, որ բոլորի,
Քան զլուսարեր կու վառվառի:

2 Մանտրիկ մանտրիկ կու ծիծաղի,
Աչքն և ուներն կու ճոճի.
Ասաց. հոգեկ յանկից յարի,
Որ չիմանայ մարդ յաշխարհի:

- 3 Յո արևուդ պատրաստ կացի,
Թող մեր շարկամն կուր լինի,
Հետ քեզ դավիլ և պոման լինի,
Վաղիւն արեւիկ ևս քի գերի:
- 4 Հողիս ցնծաց ի նոյն ժամի
Աշխարս ամէն թվաց ինձի*,
Որ այնպիսի պատառխանի
Քաղցր և շիրին ևս լսեցի**:
- 5 Ով որ տեսնու խեղ կու լինի,
Մալ ու բողակ անպէտ թվի,
Կայ զետ դվարդ ի մէջ փշի,
Աղեկ մանուկ դատէն նայի:
- 6 Այսպէս բաներ քեզ յեր պիտի,
Ով որ լսէ կու մտորի,
Խեղճ Յովասափ խօսէ բարի,
Զուր մի դատիլ ի ռհի:
- 7 Մակու*** բանիկս այսմ ի գրի
Ուրախութե համար առի,
Ծնծան սրտիւ գինու մանկտի,
Միթէ տսեն տր ողորմի:
- 8 Բանս է քրի, գիրս է յոտի,
Միտս է մտոր զետ արբածի,
Ում չպիտի, թող չհաւանի,
Համան տրտունջ չալնէ ինձի:

270^p 9 ԲԱՆՔ ՍԻՐՈ(Յ)†

- 1 Յիս նայէ շիտակ, սիրուն, իմ քաղցր խօսուն,
Թէ ո՞ւր ե(լ)նեմ,† և՞ դի, հետ քեզ ևս ի հուն.
Պայծառ կերպիւ, զոնար, նման արևուն,
Քաղցրիկ խօսք ունիս, անուշ, նման պղպլուն:
- 2 Ո՞ւր համասփիւռ, դեղով, ծաղիկ աննման,
Տուն իմաստութե ևս դու և բժշկարան
Շատ յորդոց մարդկան, հոգի, տեսուտ կու ցանկան,
Ի սիրուտ մաշին ռհ և կարօտ մեան:
- 3 Վարդենեաց նման բոլոր ելեր ևս հոճան,
Բաղեղի նման ոլոր ևս քեզ փաթութան.
Բայց խառ կայ ի մէջ հոգի մեր թշնամական,
Ոչ իշխէ պղպուլն սիրով մանուլ ի վրան†**:
- 4 Ամ յեր կու նայիս, զոնար, դու ի յիս խոլոր.
Քան զուսինկա լուսով սուրաթք է բոլոր.
Վարատ է մանուշակ, հոտով վզիս գայ ոլոր,
Սրտիկս է խոցեր սիրով, միտս եղեր մոլոր:

* Սկզբում վերջի երկու բառի տեղ գրուած է եղել «ինձ կու թգի»:

** 2-ի մէջ լուսանցրում. «Քաղցր և շիրին պատառխանի ևս լսեցի»:

*** 2-ում «սակո»:

† 2-ում «սիրո»:

†* 2-ում «եննեմ»...«քես»:

†** Այս բառի զխին «սայրան»:

- 5 Սիրուն սիրամարգ անգին ևս պայծառանի,
 Սրտիկս է մաշխուլ վաղեց ուրախանա քն.
 Կերպով գեղեցիկ պայծառ հուժառ հաւուժն,
 Ով քեզ վատ ասէ, այնում յինքն ո՞ղի:
- 6 Այսաւր կաց ուրախ, հոգեկ, և զսիրտն բաց.
 Տեսուա կարօտած սիրով, էաք և պասքած.
 Լսեցի զբարբառաւ անուշ, ևզայ խնայացած,
 Դո անուշ լեզվովա խողցր եզար, զարդարած:
- 7 Փափաք ևս բանի անմիտ. բայց շատ մի խօսիր.
 Յովասափ մեղաց ի նետ գերի մի լինիր.
 Գնալ միամիտ սիրով առ ա՞ծ կացիր
 Զսեր շէրս թող սրտի, և զշահալ յիմացիր:

268^f 10. Յէր կու նայիս դու յիս ճկրով,
 Կուգաս, անցնիս իստ (խիստ?) խոլով.
 Յէր չես խօսիր դու յիս սիրով.
 Յէր կու պահես զաչիս լալով.
 Ուխտ ենք դրեր նետ քեզ դավով.
 Յէր պեռֆայ եզար շուտով.
 Յիս ի՞նչ գտար վատ խօսերով,
 Որ կանչնիս թոթվաւելով.
 Վանց ա՞յ հաշտէ շուտով
 Եւ դուցէ ծիծաղելով.
 Ես կու նայեմ նետ քեզ սիրով
 Յոտից մատանց ևս նազերով.
 Աչեր շատ կայ նետ քեզ լալով
 Կտրիճ և ծեր ճերմակ մորովով
 Դադառել մտիկ արի յիմով,
 Շատ կտրճեր ունիս դավով.
 Սուա երդմունս դու հիշալով
 Եւ ուրանաւ գիտաւ զդուտով
 Գնալ, ևզեր ևս դու զիշով*,
 Յէր կու կենայ նետ մեղ խոլով.
 Ասուն խօսուն էիր սիրով
 Շիրին գրուց բողցր լեզվով.
 Ազգոր սուրախ, թուի աչերով
 Քան զչինար սալմի սրյով.
 Բարով կեցիր ուրախ սրտով
 Մեկմալ սիրեմ քանց դրեղ շնորհով.
 Դու փոշրման դառնաս շուտով,
 Շատ չնտեսաւ ամառաւով:

* Այս տաղի փոխարին գրուած ամբողջ տաղը շնչուած է, 2-րդի
 եւ չի կարդացու մէ

